

TARTU ÜLIKOOL
KULTUURITEADUSTE INSTITUUT
EESTI JA VÕRDLEVA RAHVALUULE OSAKOND

Hildegard Reimann

**JOONISTAMISEST FOLKLORISTIKAS JA
FOLKLORISTLIKUST JOONISTUSEST**

Bakalaureusetöö

Juhendaja Elo-Hanna Seljamaa, *PhD*

Tartu 2021

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Visuaalsed meetodid ja joonistamine kultuuriuurimises	6
1.1. Joonistusest fotograafiani ja tagasi	6
1.2. Joonistamisest folkloristlikult	8
2. Uurimistöo allikad	11
2.1. Intervjuud	11
2.2. Arhiivimaterjalid	13
3. Joonistamise kajastamine Eestis avaldatud välitöökäsiraamatutes	15
3.1. <i>Rahvaluule välipraktika</i> (1983)	15
3.2. <i>Folkloristlikud välitööd</i> (2017)	16
4. Joonistamine folkloristikas – miks, millal ja kuidas?	18
4.1. Välitöödel joonistamine	19
4.1.1. Maastik ja loodusobjektid	20
4.1.2. Inimesed	21
4.1.3. Hooned	23
4.1.4. Peitleiud	24
4.1.5. Kaardid ja skeemid	25
4.1.6. Meeleolupildid	27
4.1.7. Mütoloogia	27
4.1.8. Välitöödel joonistamine – teadvustatud otsus?	29
4.2. Korrespondendina joonistamine	30
4.3. Illustratsioonide joonistamine	32
4.4. Joonistuse ja teksti suhe folkloristikas	33
5. Joonistamine folkloristina – väärtused ja väljakutsed	35
5.1. Joonistamise väärtused	35

5.1.1.	Vaimne ümberlülitumine	36
5.1.2.	Suurenenud tähelepanu	37
5.1.3.	Joonistamine kui mälu tehnika	38
5.1.4.	Joonistamine kui kommunikatiivne akt	38
5.1.5.	Enesepositsioneerimine seoses uuritava ainesega	39
5.1.6.	Joonistamine rikastab metodoloogiliste tööriistade nimekirja	40
5.1.7.	Joonistamispraktika tehniline paindlikkus ja võimaluste rohkus	40
5.1.8.	Loomerõõm ja -vabadus	41
5.2.	Joonistamise väljakutsed	42
5.2.1.	Joonistamine on individuaalne praktika	42
5.2.2.	Joonistamine on ajakulukas	42
5.2.3.	Kunstitarbed on kogukad	43
5.2.4.	Joonistamine on subjektiivne	43
5.2.5.	Joonistus ei sobitu digitaliseeritud materjalidesse	44
5.2.6.	Vastuolud kahe rolli vahel	44
6.	Joonistused korrespondentide kaastöodes – allikmaterjal ja folkloristliku joonistuse liik	45
6.1.	ERA ja KRA korrespondentide joonistuste analüüsivõimalusi	45
6.2.	Korrespondentide joonistused kui folkloristlik joonistus. „Folkloristliku joonistuse“ mõiste avarus	48
	Kokkuvõte	50
	Allikad	52
	Kirjandus	53
	Summary	56
	Lisa 1	58

Sissejuhatus

Uurimistöö teema joonistuse ja joonistamise rollist eesti folkloristikas lähtub ühtaegu teema aktuaalsusest kultuuriuurimises ning isiklikust huvist.

Minu uurimishuvi ärgitas osalemine Eesti Kunstiakadeemia loomegrandi „Käsmu inimesed ja majad“ (2019/20) raames toimunud loomeuurimuspraktikal Käsmu külas Lääne-Virumaal 2019. aasta suvel. Praktika eesmärk oli kujutava kunsti meetodite ja antropoloogiliste välitöömeetodite sidumine. Praktikal kogutud etnograafilist ainet sai rakendada kunstiprojektides ja loomingulise tegevuse käigus oli võimalik süüvida Käsmu külaelanike jaoks aktuaalsetesse teemadesse ning mõista välitööde sotsiaalset konteksti. Selgus, et nii uurija kui ka uuritava kogemuse talletamiseks ja kirjeldamiseks ei pea toetuma ainult kirjasõnale, vaid tulemuslik on ka nt joonistamise rakendamine. Praktikakogemus ja minu loomupärased kunstilised kalduvused suunasid kunsti ja kultuuriuurimise suhteid edasi uurima.

Rahvusvaheliselt on joonistamise rollile kultuuriuurimises hakatud järjest rohkem tähelepanu pöörama. Tänapäeva maailm on muutunud visuaalikesksemaks ning see on fookusesse toonud visuaalsed meetodid. Tabamaks kultuuri mitmekülgsust, on kasvanud vajadus kasutada lähenemisi, mis ei lähtu vaid kirjakultuurist ja verbaliseeritud mõttest (vt Grimshaw 2003). Sarah Pink kirjutas juba 2006. aastal (Pink 2006), et seoses tehnika arenguga on visuaalsed jäädvustusvahendid saamas loomulikuks osaks etnograafilistest välitöödest. Kahtlemata on see suundumus viimase 15 aasta jooksul veelgi süvenenud. Ühtlasi on kultuuriteadustes juba 1980. aastatest hakatud väärtustama refleksiivsust ning uurija kogemust. Joonistamist on käsitletud kui olemuselt subjektiivset, sisekaemuslikku praktikat (vt Causey 2017).

Joonistamise kui meetodi rakendamine folkloristikas on nii Eestis kui rahvusvaheliselt vähe kajastamist leidnud. Sellest tõsiasjast ajendatuna uurin oma töös joonistamist eesti folkloristika kontekstis ja folkloristide kogemustes. Pööran tähelepanu eesti folkloristika lahutamatuks osadele, milleks on uuritava ainese kogumine, kogumise meetodid (välitööde, intervjuude, vaatluste kaudu või arhiivi korrespondentide ja kogumisvõistlustel osalejate abiga), materjali arhiveerimine ja arhiivimaterjalid, võttes aluseks Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) kogud. Folklorist on folkloristliku uurimuse protsessis iseenda instrument, kuivõrd tema tegevuse kaudu

omandab uuritav aines kuju, niisiis on töös oluline rõhuasetus uurijate subjektiivsete kogemuste peegeldamisel.

Käesoleva töö ainese moodustavad kaks intervjuud folkloristide Mall Hiimäe ja Mari-Ann Remmeliga, arhiivimaterjalid, täiendavalt kaks folkloristika metodoloogia käsiraamatut *Rahvaluule välipraktika* (Laugaste, Kolk 1984) ja *Folkloristlikud välitööd* (2017) ning teemakohane kirjandus.

Minu uurimistööl on kaks eesmärki. Esiteks soovin kirjeldada välitöö metodoloogia käsiraamatute, folkloristide kogemuste ja arhiivimaterjalide kaudu joonistamise tähendust nii folkloristi kui folkloristika jaoks. Teiseks arutlen empiiriliste allikate toel, kas paralleelselt etnograafilise joonistuse mõistega võiks rääkida ka folkloristlikust joonistusest.

Mõistet „joonistus“ kasutan oma töös selle kõige laiemas tähenduses. Joonistus tähendab siinkohal igasugust käsitsi loodud visuaalset kujutist, „joonistamine“ aga kujutise loomist. Intervjueerides kaht folkloristi seoses folkloristika ja joonistamisega, kasutasime intuitiivselt erinevaid mõisteid (maalimine, illustreerimine, visandamine, sodimine, joonistamine), ent analüüsiosa mõtteselguse huvides kasutan läbivalt ühte terminit. Joonistuse eri vorme (maal, visand, skeem...) toon esile, kui eristus on sisuliselt määrava tähtsusega.

Minu uurimuse raames on oluline teadvustada ka „etnograafilise joonistuse“ mõistet, mida on nii Eestis kui ka välismaal üsna üheselt defineeritud kui ainelise kultuuri loomutruud jäädvustamist (vt Viires 2005, Wettstein 2018). Etnograafilise joonistuse näol on tegu žanriga, mille on Eestis määratlenud etnoloogia kujunemislugu ja etnograafilise ainese kogumistraditsioon. Kadri Viirese artiklis „Joonistatud dokumendid“ (2005) esitatud ülevaate andmetel on Eesti aladel tehtud etnograafilise tähtsusega joonistusi alates 16. sajandist. 19. sajandi lõpul sai joonistamisest metodoloogiline jäädvustusvahend. Eesti Rahva Muuseumi (ERM) loomisega 1909. aastal sai alguse põhjalikum jooniste süstematiseerimine ning kogumisprintsipiidega kooskõlastamine (Viires 2005: 101).

Kas etnograafilise joonistuse kõrval võiks rääkida ka folkloristlikust joonistusest? Soome Kirjanduse Seltsi Rahvaluule Arhiivi (SKS KRA) materjalide põhjal läbiviidud uurimuse raames on soome uurija ja kunstnik Kari Korolainen (2020) nimetanud oma uurimisainest üht tüüpi „folkloristlikuks joonistusteks“ (*folkloristic drawing*), kirjeldades seda kui folklooritekstiga

kombineeritud visandlikku kujutist, mis täiendab, rõhutab või illustreerib käsikirja sisu (Korolainen 2020: 118).

Töö on jaotatud kuueks peatükiks. Peatükis 1 kirjeldan visuaalsete meetodite ja joonistamise rolli ning teadvustamist kultuuriuurimises üldiselt, avades nii ajaloolist perspektiivi kui ka tänapäevaseid suundumusi. Peatükis 2 tutvustan uurimistöös kasutatud allikmaterjale. Peatükk 3 annab folkloristlike välitööde käsiraamatutele tuginedes ülevaate, kuidas on joonistamist kui meetodit teadvustatud Eesti folkloristikas. Uurimistöö mahukaima osa moodustab peatükk 4, mis avab uurimistöö raames tehtud intervjuude kaudu joonistamise rakendamisvõimalusi folkloristikas. Peatükis 5 olen intervjuueeritavate kogemustest lähtuvalt sõnastanud joonistamisega kaasnevad väärtused ja väljakutsed, mis võiksid innustada uurijaid joonistamist teadlikumalt folkloristikasse rakendama. Lõpupeatükk tutvustab ERA korrespondentide kaastöödele lisatud joonistuste uurimisvõimalusi ning kõrvutab ERA materjale SKS KRA analoogsete materjalidega, mida on analüüsinud Kari Korolainen (2020).

Käesolev bakalaureusetöö valmis tänu mitmete inimeste abile ja toetusele. Suur tänu intervjuueeritavatele Mall Hiemäele, Mari-Ann Rimmelile koostöövalmiduse ja kogemuste jagamise eest, kunstnik Epp Kubule inspireeriva vestluse eest, ERA vanemarhivaarile ja käsikirjakogu hoidjale Kadri Tammele konsultatsioonide eest arhiivimaterjalidega töötades, õppejõud Tiiu Jaagole kirjanduse soovitamise eest. Bakalaureusetöö seminari juhendajale Ergo-Hart Västrikule olen tänulik asjakohase tagasiside ja julgustuse eest ning bakalaureusetöö juhendajale Elo-Hanna Seljamaale suurepärase juhendajatöö, pühendumuse, toetuse ja konstruktiivse kriitika eest.

1. Visuaalsed meetodid ja joonistamine kultuuriuurimises

Järgnevalt annan ülevaate, mis roll on pildilisel matrejalil kultuuriuurimises. Tutvustan visuaalsete meetodite teadvustamist ning rakendamist nii välismaal kui ka Eestis. Peatüki teise pooles kirjeldan oma uurimistööga haakuvaid teemakäsitlusi ning teooriakirjandust. Läbitöötatud kirjandus põhjendab käesoleva uurimistöö metodoloogilist lähenemist ja juhatab sisse peatüki uurimistöö allikatest (ptk 2).

1.1. Joonistusest fotograafiani ja tagasi

Visuaalsed meetodid on alati olnud osa kultuuriuurimisest. Visuaalse antropoloogia haru kujunes välja ligikaudu 150 aastat tagasi, ent pildilist dokumenteerimist kasutati antropoloogilistel välitöödel varemgi. Varastel antropoloogilistel ekspeditsioonidel „metsikute“ rahvaste juures oli joonistus ainus visuaalne dokumenteerimisvahend ning joonistustel oli tõendusmaterjali tähtsus (Banks, Ruby 2011: 2). Kujunes välja etnograafilise joonistuse žanr: realismi poole püüdlev, viimistletud, detailirohke joonistus; varases antropoloogias siiski olemuselt kolonialistliku ja eksotiseeriva kujutusviisiga (vt Causey 2017: 31; Wettstein 2018). Defineerida võiks etnograafilist joonistust kui etnograafilise materjali visuaalset taasesitamist (Wettstein 2018). Viires (2005) on kirjeldanud etnograafilist joonistust kui joonistatud dokumenti.

Niisiis on joonistus kultuuriuurimises pikka aega olnud kasutusel kui metodoloogiline jäädvustusvahend, seda ka eesti etnoloogias. ERMil on mahukas etnograafiliste joonistuste kogu (vt Tael 2021). Fotograafia kasutuselevõtt ja laialdane levik 20. sajandi teisel poolel tõrjus joonistuse tahaplaanile, pakkudes pealtäha tõhusamat ja objektiivsemat alternatiivi (Banks, Morphy 1999: 8; Afonso, Ramos 2004: 68; Viires 2005: 91).

Joonistamise taasavastamine antropoloogias seostub rahvusvaheliste paradigmuuutusega 1980/2000. aastatel. Kultuuriuurimises hakati tähtsustama refleksiivsust, kasvas huvi uurija kogemuse, kehalisuse, erinevate aistingute vastu; hakati otsima alternatiivsed viise teadmiste ja

kogemuste vahendamiseks (vt Pink 2006:14; Banks, Ruby 2011: 15; Farnell 2011). Joonistust hakati käsitlema laiemalt kui vaid etnograafilise joonistuse omadustest lähtuvalt. Joonistamine on küll jäädvustustehnika, aga ka kaasav välitöömeetod, tunnetusvahend, mõtlemistehnika, isiklik sisekaemus või etnograafilise teadmise esitlemise viis (vt Afonso, Ramos 2004: 66–82; Pink 2004: 2; Korb 2005: 127; Ingold 2013: 125). Tähele panema on hakatud osalusvaatluse ja välitööpäeviku kirjutamise kõrvalt tehtud visandeid ning küsitud, missuguseid uusi teadmisi ja võimalusi pakub käsitsi loodud visuaalne kujutis tekstikeskses teadusmaailmas (vt nt Taussig 2011; Causey 2017; Middleton 2020).

Visuaalses antropoloogias räägitakse tänapäeval lisaks fotole ja videotehnikale graafilistest meetoditest (*graphic methods*, vt Alfonso, Ramos 2004; Ingold 2011). Taussig (2011: 13) käsitleb välitööpäevikusse tehtud joonistust kui eraldi joonistuse žanri. Tim Ingold (2013: 129) on välja pakkunud antropograafia (*anthropography*) mõiste, mis hõlmab igasugust antropoloogilise uurimuse käigus käsitsi tehtud joont (*line*): märkmed, skeemid, kaardid, visandid, joonistused. Mis on joonistus ja joonistamine kultuuriuurimises, on jäänud lahtiseks arutelüküsimuseks. Joonistust on mõtestatud nii etnograafilise meetodina (vt Afonso, Ramos 2004; Ingold 2011: 221–222), uurimistöö tulemuste esitlemise viisina (vt Azevedo, Ramos 2016: 139) kui ka uurimisobjektina (vt Grimshaw 2003: 199; Korolainen 2020).

Eestis on joonistamist kui kultuuriuurimise vahendit vähe uuritud. Etnograafiliste joonistuste dokumenteerivast tähtsusest on kirjutanud Kadri Viires (2005). Katrina Tulev keskendus oma bakalaureusetöös „Eesti Rahvaluule Arhiivi fotokogu kujundamisprintsipiidest 20. sajandi alguse vaadete kontekstis Richard Viidalepa fotode näitel“ (2014) ERA fotokogule, pühendades siiski ka ühe peatüki folklorist Richard Viidalepa joonistustele arhiveeritud välitööpäevikutes (2014: 10–12). Kunsti ja kultuuriuurimise suhteid ning loomeuurimuse mõistet on artiklis „Etnograafilised välitööd kunsti peeglis“ (2020) avanud folklorist Elo-Hanna Seljamaa.

Valdkondade vaheline seos väljendub ka praktikas. Eesti Kunstiakadeemias on pikaajaline traditsioon käia soome-ugri rahvaste juures etnograafilistel kunstipraktikatel (vt Viires 2005).¹ Käikudel on osalenud eelkõige kunstitudengid ja fookus on ainelise kultuuri jäädvustamisel.

¹ Soome-ugri uurimisreisidest on kirjutatud mitmeid kogumikke, nt Kalju Põllu koostatud *Kümme soome-ugri uurimisreisi* (1990), *Kakskümmend soome-ugri uurimisreisi* (1999).

Praktikaid ja projekte on läbi viidud ka kunstnike ja antropoloogide koostööna (SLED², Timo Tootsi projekt „Soodevahe“ 2009/11, EKA loomegrant „Käsmu inimesed ja majad“ 2019/20 jt).

Eesti folkloristikale on algusest kuni 1990. aastateni olnud iseloomulik teksti- ja arhiivikeskne lähenemine, mida toetas ka nõukogudeaegne teadus (vt Korb 2005: 8). Jakob Hurda aegadest pärinevale rahvaluule kogumise traditsioonile on olnud tunnuslik „arhailise pärimuse eelistamine, variantide kogumine, territoriaalse ammendatavuse nõue, murdekeelsed kirjapanekud, temaatiline lähenemine, rahvausundi ja kommete pidamine folkloristide kogumis- ja uurimisvaldkonnaks“ (Korb 2005: 125).

1990. aastatel suurenes eesti folkloristikas rahvusvaheline dialoog ning huvi refleksiivsuse, kehalisuse, sensoorsuse, sh visuaalsuse vastu (Korb 2005: 9–10). Hakatud on tähtsustama välitööde osakaalu ning uurimishuvi on laienenud inimkäitumisele üldiselt (Klamre 2019). Uute suundumuste valguses on igati asjakohane käsitleda mujal maailmas tähelepanu saanud joonistamispraktikat ka eesti folkloristikas. See võimaldab positsioneerida eesti folkloristlikku uurimust rahvusvaheliste uute suundumuste foonil ning uurida, mil moel alternatiivsed välitöö- ja uurimispraktikad saavad panustada kultuuriuurimise mitmekesisemaks muutmisesse.

1.2. Joonistamisest folkloristlikult

Empiirilise materjali analüüsil on minu uurimistöös olulise tähtsusega kultuuriteaduslikud teemakäsitlused. Töö fookuses on folkloristika, ent teoreetiline materjal on valdavalt antropoloogiaalane. Folkloristika erialale keskenduvate teoreetiliste uurimuste osakaal on rahvusvahelises kontekstis kesine. Siiski, arvestades tõsiasi, et kaasajal on antropoloogia, etnoloogia ja folkloristika järjest enam ühte põimumas (vt Korb 2005), omandavad uued suunad üldises kultuuriuurimise teoorias tähtsuse ka eesti folkloristika jaoks.

Käsitlustes joonistamise ja kultuuriuurimise seostest on üks enim refereeritud autoreid Tim Ingold (2011; 2013), kellele tuginesin teoreetilise raami loomisel. Ingold on kirjutanud „joonest“ (*line*), selle kultuurilistest omadustest ja kasutusvõimalustest kultuuriuurimises ning käsitsi tegemisest (*making*) kui antropoloogilisest meetodist ja teadmiste loomise viisist. Joonistamise asetumist

² Kunstirühmituse SLED projekt „70 aastat märtsiküüditamisest: lapsepõlv Siberis“ tegeles Siberi eestlaste mälu- ja kaardistamisega. Projekti raames viidi läbi intervjuusid ja välitöid, valmis näitus ning dokumentaalfilm. SLED on koondanud mitmeid ühtaegu kunsti ja antropoloogia vallas kogenud inimesi, sh Tartu Ülikoolis etnoloogia eriala lõpetanud animaator Ave Taavet.

laiemasse antropoloogilisse raamistikku on analüüsinud mitmed autorid, sh Sarah Pink (2004; 2006). Samuti on olulised autorid Ana Isabel Afonso ja Manuel João Ramos (2004), kes on kirjutanud joonistuse ja teksti kombineerimisest. Joonistamise suhestumist konkreetset folkloristika valdkonnaga on käsitlenud vähe. Esile tõuseb Kari Korolainen artikkel „Graphic Aspects of Mobility: Folkloristic-Ethnological Drawings as a Starting Point for Discussing Mobility and Borders“ („Mobiilsuse graafilised küljed: etnoloogilis-folkloristlik joonistus kui lähtekoht mobiilsuse ja piiride üle arutlemiseks“, 2020), kus autor analüüsib SKS KRA käsikirjalistes folklooritekstides leiduvaid joonistusi.

Välitööde käigus joonistamisest kirjutades viitan korduvalt kahele mõjukale monograafiale: Michael Taussigi *I Swear I Saw This* („Ma vannun, et nägin seda“, 2011), kus käsitletakse välitööpäevikusse tehtud joonistuste fenomeni ning Andrew Causey *Drawn to See* („Nägema joonistatud“, 2017), mis on omamoodi manifestatsioon ja käsiraamat, innustades antropoloogid joonistamist oma uurimistööga siduma. Taussig ja Causey keskenduvad rohkem enda kogemustele, teiste antropoloogide kogemusi on uurinud Aina Azevedo ja Manuel João Ramos (2016) ning Alexandra Middleton (2020).

Etnograafiliste joonistuste tegemist on enda kogemuse kaudu avanud Marion Wettstein (2018), tuues esile ainulaadseid omadusi, mis on joonistamisel võrreldes digitaalsete jäädvustusvahenditega. Wettstein kirjutab joonistamise läbi saavutatud etnograafilise materjali läbitunnetamisest, süvenemisest, tugevnenud kriitikameelest ja tähelepanust.

Minu uurimistöös on olulise tähtsusega intervjuud kahe folkloristiga, kellega vestlesin joonistamise rakendamise folkloristikas. Rahvusvaheliselt on kunsti ja kultuuriuurimise seoseid, joonistamispraktika metodoloogilist tähtsust, perspektiive ja võimalusi uuritud sageli just valdkonnas tegutsevate inimeste kogemuste kaudu. Allikmaterjalideks võivad olla kultuuriuurijate seas korraldatud töötoad ja seminarid või intervjuud.

Azevedo ja Ramos annavad artiklis „Drawing Close – On Visual Engagements in Fieldwork, Drawing Workshops and the Anthropological Imagination“ („Ligitõmbav – visuaalsest kaasatusest välitööl, joonistustöötubades ja antropoloogilisest kujutlusvõimest“, 2016) ülevaate töötoast, mille eesmärk oli sõnastada joonistamise tähtsus tänapäeva antropoloogias. Praktikalistele ülesannetele järgnesid arutelud, kus antropoloogid said jagada ja peegeldada oma kogemusi. Ürituse analüütiline kokkuvõte kinnitab taoliste töötubade funktsionaalsust, sest antropoloogide

eneserefleksiooni tulemusena joonistused välja korduvad mustrid, võimalused üldistusteks ning küsimused edasisteks uurimusteks.

Intervjuude kaudu lähenemist on rakendanud antropoloog Alexandra Middleton (2020). Kolme kolleegiga läbiviidud intervjuude eesmärk oli välja selgitada, kas ja millised uued perspektiivid neile välitööde ajal joonistamisega on avanenud. Intervjuude tulemusena joonistused välja joonistamispraktika põhilised erijooned ja uurijate isikliku kogemuse tähtsus.

Oma töös olen folkloristide suhet käelisesse eneseväljendusse lisaks intervjuudele uurinud ka läbi arhiveeritud välitööpäevikute ja ERA kaastööde. Joonistamispraktika rakendamist kultuuriuurimises on arhiivimaterjalide toel seni vähe uuritud. Pealtnäha võib tegemist olla väherefleksiivse allikaga, sest säilivad vaikivad joonistaja vahetust enesepeegeldusest. Samas aitavad varem tegutsenud uurijate joonistused positsioneerida kaasaja uurija kogemusi ajaloolisel taustal ning pakuvad visuaalset võrdlusmaterjali. Pildilisele materjalile on sageli lisatud märkusi, mis avavad joonistaja motiive ja kogemusi ning muudavad arhiivisäiliku seeläbi oodatust kõnekamaks.

2. Uurimistöö allikad

Käesoleva uurimistöö empiirilisteks allikmaterjalideks on kaks intervjuud ning arhiivimaterjalid. Allikmaterjali tähtsusega on ka kaks Eestis avaldatud folkloristlike välitööde metoodika käsiraamatut. Eduard Laugaste ja Udo Kolgi *Rahvaluule välipraktika* (1983) ja Merili Metsvahi koostatud *Folkloristlikud välitööd* (2017). Käesoleva peatüki põhirõhk on empiirilistel allikatel, välitöökäsiraamatuid tutvustan peatükis 3.

2.1. Intervjuud

Lähtuvalt töö eesmärgist uurida joonistamise rolli ja kasutust eesti folkloristikas, otsustasin läbi viia intervjuud kahe staažika eesti folkloristiga. Intervjuudest kujuneski minu uurimistöö jaoks põhiline empiiriline materjal. Intervjuude eesmärk oli kuulda erialainimeste kogemustest seoses folkloristika ja joonistamisega.

Intervjueerisin Mall Hiimäed (snd 1937) ja Mari-Ann Rimmelit (snd 1966), kes on töötanud aastaid Eesti Rahvaluule Arhiivis (ERA). Intervjueeritavate valik oli teadlik, kuna olin kuulnud, et mõlemal on kogemusi joonistamise ja kunsti vallas üldiselt. Nii Hiimäe kui Rimmel on avaldanud oma illustratsioone folkloristikaalastes väljaannetes, nende töid on eksponeeritud näitustel. Keskmisest tihedam side kunstiga eristab intervjueeritavate kogemusi teiste sama eriala inimeste omadest, mistõttu ei saa eeldada, et iga folklorist võiks kunsti kaudu folkloristikat või folkloori mõtestada.³

Mall Hiimäe läbis 1950. aastatel ülikooli astudes kaugõppes kaks kujutava kunsti kursust. Hiimäe lõpetas kursustel käimise, kui alustas rahvaluule kogumisega ning läks 1964. aastal ERAsse tööle. Joonistamist jätkas ta folkloorikogumise ja erialase töö kõrvalt. Hiimäe arutles

³ Ühtaegu kunsti ja folkloristika valdkonnaga seotud inimesi on Eestis lisaks Mall Hiimäele ja Mari-Ann Rimmelile teisigi. 2020. aasta sügisel vestlesin oma uurimistöö teemadel kunstnik Epp Kubuga, kes on osalenud folkloristlikel välitöödel Lauknas (2003) ja Setomaal (2005). Kubuga kõneldu jäi uurimistöö piiratud mahtu arvestades käesolevas töös käsitlemata.

intervjuu käigus, et sisemine vajadus kunsti tegemiseks pole olnud suur, aga joonistusoskus on erialase tegevuse juures kasuks tulnud, nt rahvamänge kirjeldades (selgitavad joonised), trükiseid illustreerides ning jäädvustustehnikana (alternatiiv fotograafia).

Mari-Ann Rimmel tegi peale gümnaasiumi lõppu katsed kunstiülikooli, aga läks siiski filoloogia erialale õppima. Kunstiõpet on ta jätkanud kursustel ja maalilaagrites. Praegune töö ERAs ja elu üldiselt käib Rimmeli sõnul käsikäes loomingulise tegevusega. Kunstilised kalduvused avalduvad märkmete organiseerimises (skeemid, nooled, mustrid paberiservades, visandamine telefoniga rääkimise ajal), ajaviitetegevustes (hobikursused, krokiid, Konrad Mägi Ateljee), alateadliku keskendumistehnikana (koosolekutel joonistamine). Lisaks joonistamisele on Rimmelile olulise tähtsusega ka sõnaline eneseväljendus.

Intervjuude kaudu soovisin teada saada, kuidas näevad intervjuueeritavad oma rolli ühtaegu folkloristina kui ka kunstiliselt andeka inimese või kunstnikuna. Kas ja mil määral kaks maailma kohtuvad ning kas see on teadliku valiku tulemus. Intervjuud leidsid aset 2020. aasta novembris ERA ruumides. Intervjuud lähtusid küsitluskavast (esialgne küsitluskava vt Lisa 1), ent kujunesid oma olemuselt võrdlemisi vabas vormis vestlusteks. Intervjuude kestuseks oli keskmiselt 60 minutit. Kohtumiste raames tutvustasid intervjuueeritavad mulle oma trükis avaldatud illustratsioone, näitasid ERA koridoriseintel ülespandud maalinäitusi (Rimmel) ja aitasid ERA kartoteekide süsteemi kaudu leida rahvamängude kohta tehtud visandeid (Hiimäe).

Küsitluskava koosneb erialasest rahvusvahelisest teaduskirjandusest ja isiklikust huvist esilekerkinud küsimustest. Küsimused fotograafia ja joonistamise võrdlusest, kirjutamise ja joonistamise võrdlusest, välitööpäevikutesse joonistamisest, erinevatest joonistamise väärtustest ja eripäradest tõukusid mh Michael Taussigi (2011), Andrew Causey (2017) monograafiatest ning Marc Higgins'i artiklist „What Do We Do When We Draw?“ („Mida me teeme, kui me joonistame“, 2016). Küsimused joonistamisprotsessiga kaasnevatest tajukogemustest, elamustest ja avastustest olid inspireeritud antropoloogide Aina Azevedo ja Manuel João Ramos' (2016), Marion Wettsteini (2018) ning Alexandra Middletoni (2020) kirjutistest, kes on oma töödes uurinud välitöödel joonistamist enda ja kolleegide kogemuste kaudu.

Küsitluskava koostades eeldasin, et peamiselt leiab folkloristi tegevuses joonistamine aset välitöödel viibides ning see pani paika küsimuste rõhuasetuse. Intervjuude käigus avanes teema mitmekülgsus, millest lähtuvalt kohendasin küsimusi jooksvalt. Uute teemadena kerkisid esile väljaannete illustreerimine, korrespondentide kaastööd, kultuuriuuri ja kunstniku identiteetide suhe. Üldjoontes annab intervjuuküsimuste põhjal saadud materjal ülevaate sellest, miks, millal ja

kus joonistamist ja folkloristlikku uurimust siduda; mis olukorras ja mida kujutades panustab joonistamine uurimistöö käiku ning millal seisab see teadustööst eraldi. Intervjuude analüüsi käigus otsin intervjuueeritavate kogemuste põhjal neile küsimustele vastused (vt ptk 4–5).

2.2. Arhiivimaterjalid

Arhiivist pärit allikmaterjalid täiendavad intervjuudest kogutud teadmisi. Tutvusin ERA käsikirjaarhiivis leiduvate 20. sajandil tegutsenud folkloristide välitööpäevikutega, et saada üldpilt välitööpäevikutesse tehtud joonistustest. Uuritud materjalid pärinevad ajavahemikust 1920–1990.

Joonistatud materjalid on ERA fondides süstematiseerimata. Kartoteekidel ja Eesti Kirjandusmuuseumi andmebaasis Kivike on mõne säiliku juures suunav märge „joon.“, ent tegu ei ole järjepideva märgistusega. Osa joonistusi on paigutatud fotokogusse, osa käsikirjaarhiivi.

Materjali otsingutel lähtusin Mari-Ann R Emmeli koostatud kogumikust *Rahva ja luule vahel* (Remmel 1997), kus on esitatud joonistusi 20. sajandi kogujate välitööpäevikutest. Arhiivi viited juhatasid mind kogujate nimedeni, kes on välitööde käigus joonistamisega tegelema. Tutvusin ERAs kohapeal ja Kivikese otsingumootori vahendusel kogumikus viidatud allikatega ning kogujate nimede kaudu ka nende teiste välitööpäevikutega. Otsisin säilikutest üles käsitsi tehtud visuaalsed kujutised ning tegin märkmeid nende sisu, vormistuse ja asukoha kohta. Töötasin läbi järgnevate 20. sajandil tegutsenud folkloristide ja folkloorikogujate välitööpäevikuid: Jaan Tolmusk⁴ (1880–1966), Richard Viidalepp⁵ (1904–1986), Rudolf Põldmäe⁶ (1908–1988), Jaan Orusaar⁷ (1911–?), Loreida Raudsep⁸ (1922–2004), Selma Lätt⁹ (1909–1969), Herbert Tampere¹⁰ (1909–1975) ja Mall Hiimäe¹¹.

Töö käigus kerkis esile ERA korrespondentide saadetud kaastööde tähtsus ning nendes leiduv visuaalne materjal (mh joonistused). Lähtuvalt kogumiku *Virumaa vanad vaimujutud* (Hiimäe 2015) illustatsioonidest, tutvusin ERA 1938/39. aasta kohamuistendite kogumisvõistlusele

⁴ RKM I 2, 35/42

⁵ ERA II 6, 1/776; ERA II 12, 11/612; ERA II 130, 9/526; KKI 20, 353/668

⁶ ERA II 18, 23/54; ERA II 20, 9/658; ERA II 27, 11/635; ERA II 55, 9/778; ERA II 128, 11/567

⁷ ERA II 117, 11/389

⁸ KKI 20, 18/314

⁹ päevikusse on lisatud kunstnik Eduard Ertise joonistused RKM II 144, 311/19

¹⁰ ERA II 128, 11/567

¹¹ RKM II 211, 24/25; RKM II 308, 1/274; RKM II 395, 1/583; ERA II 4

laekunud töödega¹². Panin kirja, mis laadi joonistusi on folklooritekstidele lisatud ja kuidas need on vormistatud.¹³ Arhiivimaterjalide valim minu töös on piiratud ning taustinformatsiooni tähtsusega. Kogutud aines ei võimalda teha üldistusi, vaid suunab nimetatud materjale edasi uurima.

¹² ERA II 215–219

¹³ 1938/39. aasta kohamuistendite kogumisvõistluse materjali sisulist ja vormistuslikku poolt on põhjalikumalt analüüsinud Melika Kindel (2002: 99–111).

3. Joonistamise kajastamine Eestis avaldatud välitöökäsiraamatutes

Tänapäeva folkloristika kontekst, milles tööd kirjutan, on pidevas dialoogis eesti folkloristika ajalooliste traditsioonidega. Teemasse süvenedes kerkis esile küsimus, kas ja kuidas on eri aegadel joonistamist teadvustatud kui meetodit ja jäädvustustehnikat välitöödel. Lähtudes eeldusest, et välitöid ja uurimust läbi viies võetakse kasutusele eelkõige metodoloogia, mida akadeemiline distsipliin ette määrab, töötasin läbi kaks Eestis avaldatud folkloristlike välitööde metoodika käsiraamatut.

Eduard Laugaste ja Udo Kolgi *Rahvaluule välipraktika* (1983) esmatrükk avaldati aastal 1963. Minu analüüsi jaoks oli kättesaadav täiendatud väljaanne aastast 1984. Teine teos – Merili Metsvahi koostatud *Folkloristlikud välitööd* (2017) – on kasutusel tänapäeval. Kahe Eestis välja antud välitööõpiku analüüs annab ettekujutuse, kuidas on joonistamispraktikat arvestatud folkloristliku metodoloogia akadeemilistes käsitlustes. Ühtlasi tuleb õpikute võrdluses välja erinevus 20. sajandi teise poole ja käesoleva sajandi lähenemises folkloorikogumise tehnikatele.

3.1. *Rahvaluule välipraktika* (1983)

Eduard Laugaste ja Udo Kolgi *Rahvaluule välipraktika* (1984) pöörab joonistamisele võrdlemisi suurt tähelepanu: koos fotograafiaga leiab see kajastamist metoodika alapeatükis „Pildistamine“ (lk 21–24) ja pisteliselt läbi terve trükise. Joonistamist käsitletakse rangelt soovitusliku osana välitöömärkmest. Välitööpäevik peaks sisaldama kirjalikke märkmeid, fotosid ja joonistusi, kaarte ja skeeme (Laugaste, Kolk 1983: 21).

Autorid on loetlenud eri teemavaldkondi, mida peaks joonistades kujutama: folklooriselt tähenduslikud loodusobjektid (lk 63), loodusnähtused (lk 75), tähekaardid rahvapäraste tähtkujude nimetustega (lk 76) ja rahvameditsiinis tuntud taimed (lk 78). Üles peaks olema joonistatud ümbruskonna kaart kogumisretke marsruudi ja küsitletud inimeste elupaikadega (lk 21–22),

rahvamängude ja -tantsude liikumisskeemid (lk 85–89). Uurimustöö raames tehtud intervjuudes folklorist Mari-Ann R Emmeli ja Mall Hiimäega mainiti mitmeid *Rahvaluule välipraktikas* esile tõstetud joonistusvaldkondi (vt ptk 4.1.1, 4.1.2 jt). Õpiku nõuannete järgimist intervjuueeritavad aga ei kinnitanud. Nimetatud temaatikaga joonistusi leidub ka 20. sajandi kogujate välitööpäevikutes (nt Richard Viidalepa¹⁴ ja Rudolf Põldmäe¹⁵ päevikud). Võimalik, et käsiraamat peegeldab 20. sajandi kogumismeetodite üldiseid suundumusi, mille teadmiseks polnud trükise nõuannete teadvustatud järgimine vajalik.

Laugaste ja Kolgi (1983: 22–23) järgi peavad joonistused olema ühtselt vormistatud: varustatud pealkirja, autori nime, kuupäeva, joonistuskoha ja objekti nimega.. Käsiraamatu autorid rõhutavad visuaalsete jäädvustusvahendite – joonistuse, aga eriti just foto ja video – mõtestatud kasutamist. Vajalik on oskus valida pildi fookus.

Laugaste ja Kolk polnud 20. sajandil Eestis ainsad ja esimesed, kes joonistamisest välitöödel kirjutasid. Viidalepp on *Rahvapärимuse selgitaja* artiklis „Mida ja kuidas pildistada?“ (1938: 127–131) maininud joonistamise tähtsust rahvamängude kirjeldamisel.

3.2. Folkloristlikud välitööd (2017)

Merili Metsvahi koostatud käsiraamat *Folkloristlikud välitööd (2017)* annab põhjalikud juhiseid välja dokumenteerimiseks (vt Seljamaa 2017: 130–152). Visuaalsetest meetoditest tutvustatakse foto-, videotehnikat ning nende kombineerimist audiosalvestistega. Käsikirjalist ja ühtselt vormistatud välitööpäevikut ei ole käsitletud kohustusliku osana välitöödest. Välitöömärkmel on olulised, aga on folkloristi valik, kas teha neid paberile, arvutisse või lindistada helifailina (Seljamaa 2017: 130–152). Visandamist, joonistamist, kaarte ja skeeme pole eraldi esile tõstetud ning suunavad juhtnöörid joonistuste sisu, vormi või teostuse osas puuduvad. Samas jätab käsiraamat folkloristile suurema metodoloogilise valikuvabaduse. On uurija otsustada, kas ja kuidas eri tehnikaid rakendada ning omavahel kombineerida. Tänapäevane vaade teadvustab jäädvustusvahendite mitmekesisust, seega võib eeldada, et folkloristi valik välitöödel joonistada on akadeemiliselt aktsepteeritav.

¹⁴ ERA II 6, 1/776; ERA II 12; ERA II 130, 9/526; KKI 20, 353/668;

¹⁵ ERA II 18, 23/54; ERA II 20, 9/658; ERA II 27, 11/635; ERA II 55, 9/778; ERA II 128, 11/567

Meetodite tutvustamine käsiraamatutes lähtub ühtaegu trükiste eesmärgist ja ajastule omastest suundumustest. Raamatu *Rahvaluule välipraktika* eesmärk on anda üliõpilasele praktiline ja metodoloogiline baas, mida ja kuidas koguda, et talletada materjal arhiveerimiseks ja hilisemaks analüüsiks (Laugaste, Kolk 1983: 4). *Folkloristlikud välitööd* (2017) on suunatud folkloristika üliõpilastele ja ka iseseisvatele folklooritalletajatele, kes ei pruugigi tegutseda akadeemilises või institutsionaalses raamistikus. Sissejuhatuses võib lugeda, et raamat tutvustab folkloristikaga seotud mõisteid, ajalugu, praktilisi metodoloogilisi teadmisi ning juhendab folkloristi arendama ärksat ja empaatilist lähenemist (Metsvahi 2017: 7–11).

Laugaste ja Kolgi õpikus on joonistamispraktikale rohkem tähelepanu pööratud, seda ilmselt mitmetel põhjustel. Muud visuaalsed jäädvustustehnikad nagu foto ja video polnud toona laialdaselt levinud ja mugavad käsitleda, samas kui joonistamine oli võimalik igale kogujale igas olukorras. Veel üheks põhjuseks võib olla ühtselt vormistatud välitööpäeviku koostamise nõue 20. sajandi kogumisretkedel, mis tekitas vajaduse anda konkreetsed juhised ka joonistuste tegemiseks. Tänapäeval sõltub folkloristi tegevus välitöödel suuresti isiklikest valikutest.

Peale II maailmasõda kujunes eesti folkloristikas välja organiseeritud rahvaluule kogumisretkede traditsioon (vt Västrik 2017: 41–42). Laiahaardelised välitööekspeditsioonid lõppesid 2000. aastate alguses, asendudes uurimisprojektist lähtuvate välitöödega (samamoodi). Välitöös toimunud muutused on mõjutanud ka uurijate eneseinitsiatiivi välitöödel joonistada. Mari-Ann Remmel tõdes uurimistöökäigus tehtud intervjuus, et tänapäevaste välitööde väiksem maht ning ühtlasi digitaalsete jäädvustusvahendite võimalus on tema jaoks välitöödel joonistamise tahaplaanile jätnud.

4. Joonistamine folkloristikas – miks, millal ja kuidas?

Käesolev peatükk annab ülevaate, mis olukordades ja folkloristliku uurimuse etappides on intervjueeritavad joonistamisega tegelenud. Käsitlen kolme situatsiooni, mis vestluse käigus enim esile kerkisid: välitöödel joonistamine, korrespondendina joonistamine ja illustratsioonide joonistamine. Asetades kahe folkloristi kogemused dialoogi erialaste teemakäsitlustega ning uurimustöö käigus läbitöötatud ERA käsikirjaliste materjalidega, kirjeldan, mida ja kuidas eri olukordades joonistamise kaudu on kujutatud, kuidas määravad olukord ja uurija enesepositsioneerimine joonistuse vormi ja sisu. Kirjelduse kaudu joonistub välja joonistamise tähtsus nii teadustöö kui ka uurija subjektiivse kogemuse jaoks.

Joonistava folkloristi identiteet on mitmekülgne ning muutuv. Folkloristlik uurimistöö mängib kätte erinevaid situatsioone, kus kunstilist tegevust rakendada. Sealjuures võib osutuda väljakutseks leida tasakaal rangelt akadeemilise ja vabama kunstilise lähenemise vahel: subjektiivse ja objektiivse vaate suhestumine, sõnakeskse teaduse piiratus, ümberlülitumine ühelt valdkonnalt teisele jne. Taoliste „tööjaotuste“ tähtsus ning eri rollide teadvustamine sõltub suuresti olukorrast ja uurija isikust. Intervjuude käigus tuli esile üksteist kinnitavaid kui ka vastanduvaid kogemusi.

Eraldi pööran peatükis tähelepanu joonistamise ja teksti suhestumisele folkloristikas, mis aitab paigutada joonistust traditsioonilise akadeemilise uurimuse raamidesse.

4.1. Välitöödel joonistamine

Pilt 1. Välitöödel joonistamine. Talumaja Irboskas, Venemaal. Mari-Ann Rimmel, 2005.

Uurimistööd alustades oli minu põhiuvi joonistamispraktika paigutumine välitöösituatsiooni. ERA käsikirjaarhiivi on talletatud mitmeid välitööpäevikuid 20. sajandi kogujatelt, kus tekstile on lisatud visandeid, skeeme ja kaarte. 20. sajandil tegutsenud folkloristide välitööpäevikutega tutvumine ajendas küsima Hiiemäe ja Rimmeli kogemuste kohta seoses välitöödel joonistamisega.

Rimmeli esimesed välitööd leidis aset 1980. aastatel Hiiumaal. Käsikirjaline välitööpäevik oli kohustuslik osa toonastest välitöödest (vrd Laugaste, Kolk 1983). Nii Rimmel kui ka Hiiemäe on välitöödel joonistanud esimesest korrast saati. Idee välitöödel joonistada tuli mõlemal iseenesest, määravaks ei olnud kellegi ettekirjutus või eeskuju.

Rimmel: See oli nagu normaalsus minu jaoks nagu et... et joonistan vahepeal [ja] siis kirjutan.¹⁶

Välitöödel joonistatud pildid on Hiiemäe ja Rimmeli kogemuste põhjal enamasti osa välitööpäevikust, vaheldudes märkmetega. Joonistamiseks kasutatakse sagedamini käepäraseid

¹⁶ Intervjuukatkendid on loetavuse huvides läbinud siin ja edaspidi esmase toimetuse. Kõnes esinenud mõttepausid, kordused ja takerdumised säilitasin juhul, mil tundus, et need peegeldavad rääkija meeleseisundit ja suhestumist kõne all olevate teemadega.

vahendeid – pliiatsid, pastakad – millega kirjutatakse ka välitööpäevikut. Mõlemad intervjuueeritavad on siiski välitööretkedele teadlikult kunstitarbeid kaasa võtnud. Tavaliselt ei jäta välitöösituatsioon võimalust joonistamisele keskenduda, seega on pildid visandlikud ja üldistatud.

Välitöödel viibides ajendab joonistama sisemine impulss. Inspireerivalt võivad mõjuda objektid, mis on folkloorselt tähenduslikud.

Hiemäe: Ikkagi võib-olla tuleb mingi vajadus ikka, et seda ma tahan teha ja tähenduslik koht on seal suures osas arvestatav ka. Et on midagi niisugust, mida on vaja edasi anda. Ja meeleolu on vaja ka edasi anda.

Välitöödel tehtud joonistused saab jagada teemavaldkondadeks: maastik ja loodus, inimesed, hooned, peitleiud, funktsionaalsed selgitused (kaardid ja skeemid), meeleolupildid ja mütolooiline aines. Järgnevalt annan ülevaate, mida on intervjuueeritavad välitööde ajal joonistanud, eristamata sealjuures joonistusi tehnika või joonistusolukorra alusel. Ülevaade võiks avada joonistava uurija identiteedi erinevaid tahke, sest joonistusobjekti valides ja joonistama hakates saab lähtuda folkloristi uurijahuvist või inspireeruda objekti esteetilistest ja kunstipärastest omadustest (vt ptk 5.2.6).

4.1.1. Maastik ja loodusobjektid

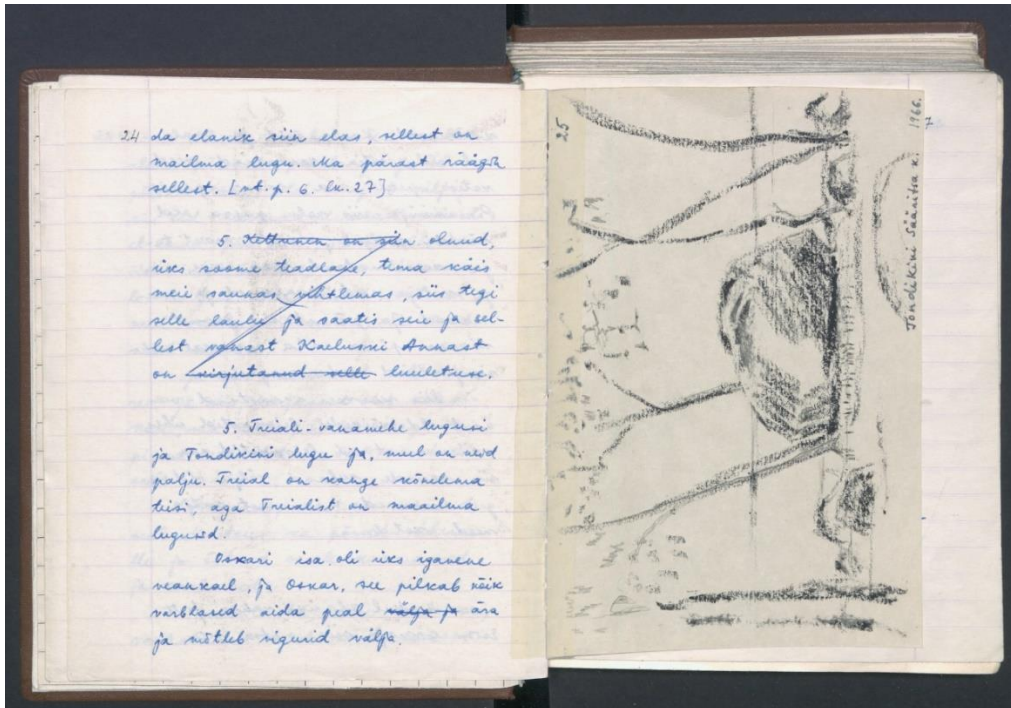
Maastikku ja loodusobjekte on välitöödel joonistanud nii Hiemäe kui ka Remmel. Mõlemad on tegelenud ka kohapärimuse uurimisega. Intervjuueeritavad ei kinnitanud otseselt, kas uurimisvaldkond on suunanud joonistushuvi. Siiski on Hiemäe joonistustel kujutanud peamiselt folkloorselt tähenduslikke objekte: pühapuid¹⁷, ohvrikive (vt Pilt 2), Kalevipoja muistenditega seotud paikasid¹⁸. Hiemäe sõnul on paiga lugu ja tähenduslikkus see, mis seda ümbritsevast esile tõstab. Kujutamise käigus tekib tunne, et saab panustada kauakestnud traditsiooni jätkumisse – koht ja selle lugu elab pildis edasi.

Remmel leidis, et maastik inspireerib temas pigem kunstnikku. Loodust kujutades on ta proovinud tabada värve ja meelolusid. Hiljem vaadates meenutavad looduspildid joonistamissituatsiooni, ilma ja meeleolusid. Remmel mõõnis, et paiga folkloor lisab pildile oma nüansi, ent see pole midagi, millest joonistama hakates lähtub.

¹⁷ vt Ranna Tuhandeaastane tamm RKM II 211, 251

¹⁸ vt Kalevipoja sild Kodaveres RKM II 211, 137

Remmel: Selle info või see pärimus, see annab nagu niisugust sügavust juurde. Et tead sellest rohkem... Aga jah... Ei, see on ikka hoopis teine. Selleks ei pea nüüd olema see pärimuspaik, et nüüd seda midagi maalida või joonistada. Et siis sa ikka vaatad hoopis muid asju.

Pilt 2. Maastik ja loodusobjektid. Tondikivi. Mall Hiemäe, 1984, ERA RKM II 211, 24/25.

4.1.2. Inimesed

Tutvudes 20. sajandil kirjutatud välitööpäevikutega, selgus, et välitöödel kohatud laulikute, jutuvestjate ja intervjuueeritavate kujutamine on joonistavate folkloristide seas olnud levinud. ERA käsikirjaarhiivi välitööpäevikutes leidub inimestest visandlikke portreid ja figuure, kus on püütud tabada isikule omast natuuri. Vabatahtlik rahvaluulekoguja Jaan Orusaar on 1934. aastal söega joonistatud portreed rahvalaulikutest teinud vormistuslikuks osaks endakoostatud laulukladedest.¹⁹ Portree paikneb klades iga lauliku „vaimuvara“ alguses. Oma pöördumises Richard Viidebaumi (Viidalepp) poole, avaldab Orusaar lootust, et joonistused teevad klade „huvitavamaks ja väärtuslikumaks“²⁰.

¹⁹ ERA II 117, 1/389

²⁰ ERA II 117, 14

Inimesi on kujutanud ka Viidalepp ise, kes on täiendanud välitööpäevikute teksti juurdekleebitud portreevisanditega.²¹ Jutustajate ülesjoonistamine on olnud sihipärane ja pealtnäha eesmärk omaette. Põldmäel on 1920/30. aastate välitööpäevikutes inimeste kujutamiseks Viidalepaga sarnane stiil: teksti juurde on kleebitud väikesed kollakale paberile joonistatud stiliseeritud portreed (vt Pilt 3).

Joonistustest Viidalepa 1928. aastal toimunud Virumaa ja Tartumaa kogumisretke päevikus on lühidalt kirjutanud Katrina Tulev (2014: 10–12). Muuhulgas on Tulev esile tõstnud, et Viidalepp mainib päevikutekstis intervjueeritavate salaja ülesjoonistamist. Märkamatu jäädvustamise võimalust näeb Tulev ühe eristusena foto ja joonistuse vahel (samas). Tänapäevast välitööeetikat arvestades võib taoline teguviis olla küsitav.

Remmelil on inimeste joonistamisega mõned kogemused.²² Inimeste joonistamine on sageli väljakutse, sest seda on raske teha märkamatult ning selleks tuleb võtta eraldi moment. Intervjueerimise ajal pole see enamasti võimalik, sest vestlemine ning salvestustehnika nõuavad kogu tähelepanu.

Rommel: Vahest ma niimoodi salaja kriban. Aga siis peavad mul käed vabad olema. Tavaliselt, kui me oleme mitmekesi, et siis on kergem niiviisi joonistamisele lülituda, sest kui sa samal ajal pead vestlema, mõtlema, mis ma küsin talt ja. [---] Aga ega ma eriti palju ei ole jah saand niiviisi jutustamise ajal joonistada või niimoodi portreed teha.

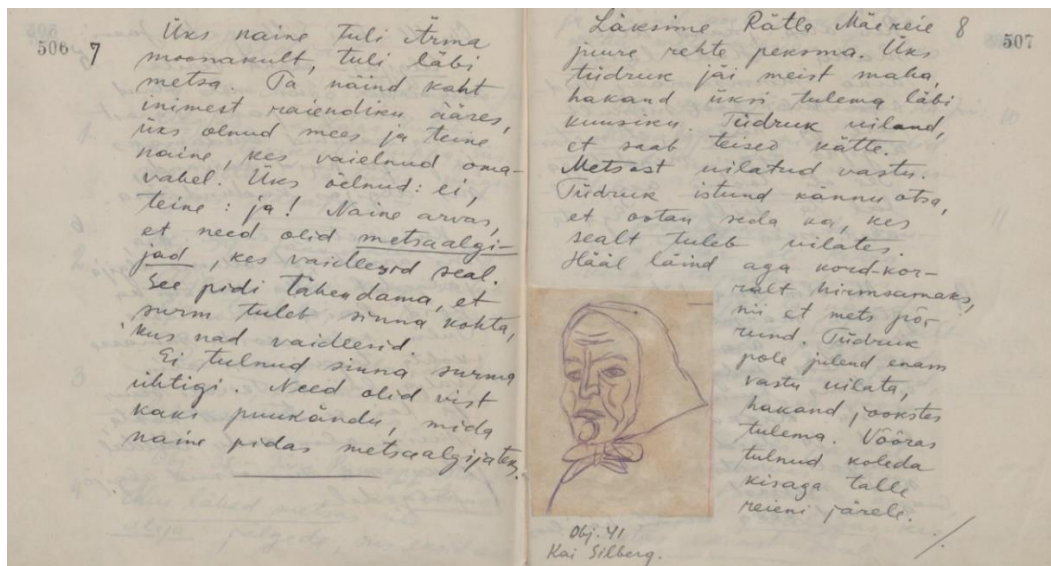
Samas tõdeb Remmel, et portreede joonistamine või maalimine võib luua intervjueeritavatega teistalaadi, tugevama kontakti. Remmel kirjeldas kogemust, kus Saaremaal välitöödel viibides maalis ta ühes talus vanemat naisterahvast. Remmelil polnud helisalvestit kaasas, ent vestles maalimise ajal intervjueeritavaga mitu tundi järjest. Maalimissituatsioon ning võimalik, et salvestustehnika puudumine, mõjusid mõlemale osapoolle vabastavalt.

Kuigi joonistamiseks sobiva hetke leidmine on keeruline, on inimesed Remmeli sõnul heal meelel nõus pildile poseerima, olles meelitatud tähelepanust.

Inimeste portreeterimise puhul kerkis esile tööjaotus foto ja joonistuse vahel. Remmel leidis, et intervjueeritavate pildistamine võib tekitada kohmetust. Joonistus lisab olukorrale inimlikkust. Hiimäe on eelistanud inimesi pildistada, kuna inimese kujutamine olevat suur väljakutse.

²¹ vt ERA II 12, 25/8, 30/1 jt

²² vt portree „Koolimaja-Ellist“ EKRK I 86, 85

Pilt 3. Inimesed. Objekt 41, Kai Silberg. Rudolf Põldmäe, 1929, ERA II 18, 506/7.

4.1.3. Hooned

Sarnaselt loodusobjektidega, on hoonete puhul oluline nende pärimuslik tähendus: talumaja, kabeli, kirikuga seotud muistend, mälestus või ajalooline seik. Kui etnograafilised joonised ERMi arhiivides kujutavad rohkem majade põhiplaan, arhitektuurilisi detaile (vt Viires 2005), siis folkloristi pilgu jaoks on oluline ka ehitise lugu. Hiimäe on joonistanud Karula mõisa veski varemeid, mille kohta on samasse välitööpäevikusse kirja pandud seletusmuistend (vt Pilt 4). Intervjuus tuli jutuks välitöödel joonistatud rehetare koos katuseluugiga, kust olevat kratt sisse lennanud.²³

Hiimäe: Virumaa vanades vaimujuttudes on üks jutt, kus see kratt... kratt tuleb aknast... [---] Kratt toob varandust. [---] Ja siin oli selleaegne maja, siin taga on Roostova jõgi ja siis on see rehielamu, mis siis oli veel alles. Ja siit ungaagust läheb siis kratt sisse.

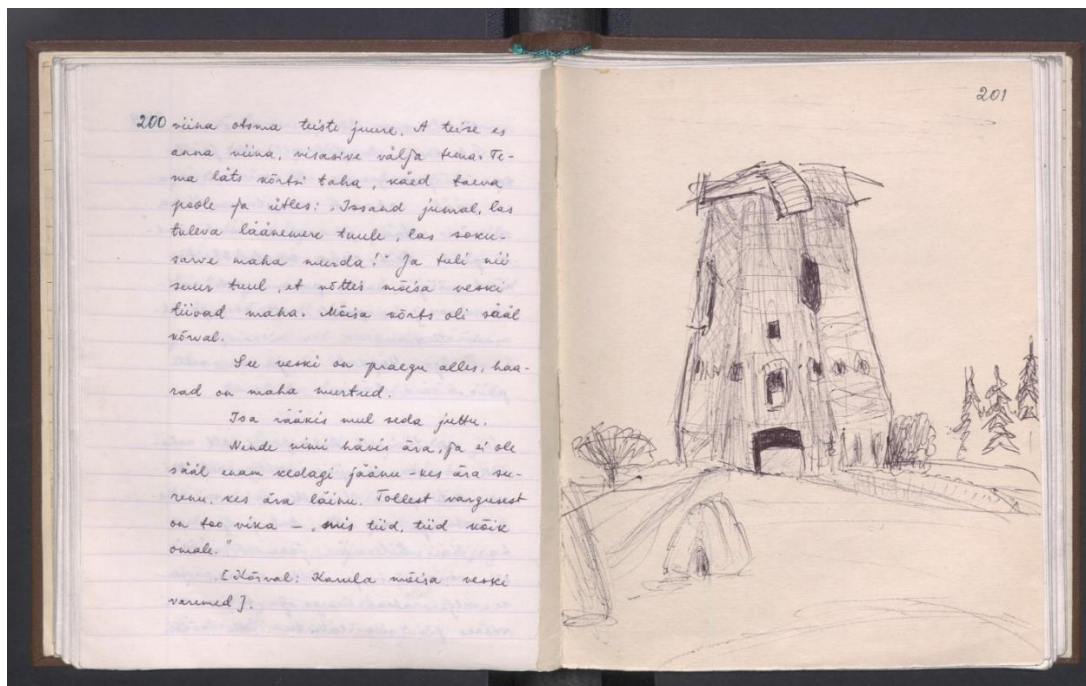
Siiski on folkloristid teinud joonistusi, mis dokumenteerivad ehitiste arhitektuurilisi eripärasid, etnograafilist väärtust. Viidalepp on välitööpäevikusse üles joonistanud Lümandu küla „omapäraseid õueväravaid“.²⁴ Orusaar on lisaks rahvalaulikute portreedele lisanud oma 1935. aasta laulukladesse sõejoonitused korstnata suitsutare ahjust²⁵, et jäädvustada objekt enne selle

²³ vt RKM II 370, 93 (20)

²⁴ ERA II 6, 97

²⁵ vt ERA II 117, 383/87

lammutamist²⁶. Rimmeli sõnul on ehitiste puhul joonistamine abiks, et märgata selle detaile ning sel moel hoonega „tuttavamaks saada“ .

Pilt 4. Hooned. Karula mõisa veski varemud. Mall Hiimäe, 1973, ERA RKM II 308, 200.

4.1.4. Peitleiud

Peitleidude valdkonda kuuluvad intervjueeritavate majapidamistes leiduvad arheoloogilise väärtusega muistised. Peitleidude ülesjoonistamine seostub etnograafilise joonistuse žanriga, kuna oluline on objekti täpne visuaalne kirjeldamine, järgides mõõtkava ning originaali iseärasusi (Viires 2005: 106–107). Arheoloogiliste leidude joonistamisega välitöödel on kogemus Hiimäel.

Hiimäe: Mina olen kasutanud seda võtet ka, või ütleme, seda õigustust, et näiteks, kui on inimestel säilinud mingisugused peitleiud ja need on nendel nagu koduses varanduses. Ja mina nüüd kindlalt ei tea, et kas on eriliselt tohutu väärtuslik. Ma võin arvata, ehkki ma pole arheoloog, et, see ei ole midagi tohutu erilist, siis ma jätan selle temale ja ma ei hakka nuiama seda tema käest endale. Ja edasi andma ei tea kellele. [---] Siis on niimoodi, et ma joonistan selle ära.

²⁶ ERA II 117, 14

Rommel on joonistanud arheoloogilisi leide arheoloogiaalastesse ajakirjadesse illustratsioonidena (vt ptk 4.3).

4.1.5. Kaardid ja skeemid

Välitööde ajal joonistatud ümbruskonna kaardid ja uuritavat ainet selgitavad skemaatilised joonistused on funktsionaalse väärtusega. Neid võibki nimetada „praktilisteks“ (Rommel) või „tehnilisteks“ (Korolainen 2020: 120) joonistusteks ning nende loomine on enamasti ajendatud välitöösituatsioonis esile kerkinud vajadustest.

Käsitsi joonistatud geograafilisi kaarte leidub paljudes 20. sajandil kogumisretkedel käinud folkloristide ja üliõpilaste välitööpäevikutes. Kaartidele on märgitud välitöö jaoks oluline info. Viidalepp on oma kogumispäevikusse üles joonistanud kaardi Muhu saarest ning numbritega tähistanud jutustajate elukohad.²⁷ Sarnaselt on kaardi vormistanud paljud teised kogujad, nt Loreida Raudsep²⁸ ja Mall Hiimäe²⁹ (vt Pilt 5). Kasutatud on ka trükitud kaarte, ent sel juhul on sinna lisatud omapoolsed märkused, liikumisjuhised ja olulise tähtsusega paigad³⁰. Kaartide vormistus 20. sajandi kogujate välitööpäevikutes on kooskõlas *Rahvaluule välipraktikas* antud juhistega (Laugaste, Kolk 1983: 21–22).

Kui tänapäeval on abiks digiteeritud kaardid ja kaardirakendused, siis 20. sajandil võis kaardi joonistamise vajadus olla tingitud trükitud kaartide vähesest saadavusest ja ebatäpsusest. Joonistatud kaartidel on siiski koht ka tänapäevases uurimuses. Rommeli kogemuse põhjal on kaartide joonistamiseks oluline põhjus enda asukohta ja kogumispiirkonna parem läbitunnetamine. Võrreldes nutiseadme kaardirakendustega, kinnistab joonistus paremini paigatunnetust. Ise joonistades on võimalik teha valikuid ja üldistusi ning keskenduda sellele, mis on välitöö seisukohalt oluline. Paigatunnetuse küsimus tõuseb päevakorda eriti kohapärimusega seotud kogumisretkedel. Kaardi joonistamine on kasulik välitööl viibides, aga ka välitöö jaoks ettevalmistusi tehes. Järgnev kogemus on seotud ERA looduslike pühapaikade jäädvustamisega Saaremaal 2013/16. aastal.

Rommel: *Me teeme siukeseid katalooge. [---] Me prindime välja mingid materjalid ja siis, noh, näed, mina tegin endale alguses mingi skeemi, et ma orienteeruksin. Ma ei viitsind välja trikkida, kuna mul oli vaja üldistust. Siis ma joonistasin selle üldistuse endale. Et*

²⁷ vt ERA II 130, 85

²⁸ vt KKI 20, 21

²⁹ vt RKM II 175, 632; RKM II 239, 308

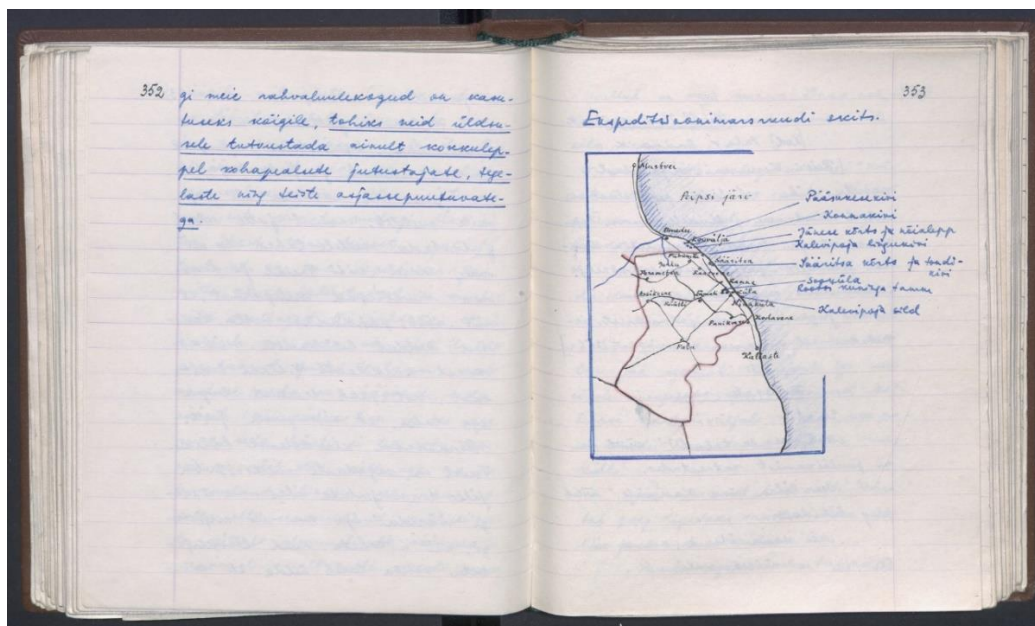
³⁰ vt ERA II 6, 9a–d; ERA II 18, 604a–c

umbes kus kandis mingid külad on, kuhu mul vaja minna on. Et ma lihtsalt võõras kant, et siis ma pean selle omale nii-öelda tuttavaks joonistama.

Hiiemäel on kogemus kaardijoonistamise kui kaasava intervjuerimismeetodiga, mis võimaldab luua intervjueritavatega parema kontakti.

Hiiemäe: No kui sa tahad näiteks mingit plaani teha ja näidata, siis sa saad küll... Eriti meesterahvad on alati kanged kaarti uurima, sest vanasti polnud kaarte saada ja siis nad olid valmis sul ette joonistama oma selge mõistusega. Et saab kontakti ka paremini. Aga see, et nad peaksid nüüd ise joonistama... Kui nad lähevad õhinasse, siis nad teevad seda küll. Ja nad üldse ei mõtle, et oi-oi, et see pannakse kuskile fondi. Sellel hetkel. Ja siis on sinu valida pärast, kas sa võtad selle sisse sinna kuidagi või ei.

Välitööpäevikutesse on sageli lisatud rahvamänge ja -tantse selgitavaid liikumisskeeme³¹ ning muud selgitavad joonised. Põldmäe on välitööpäevikusse lisanud joonise käejoonte lugemise kohta³² ja kaelakoogu vedamise kohta³³. Selgitavate joonistuste lisamise tähtsust on rõhutatud välitööpäevikus *Rahvaluule välipraktika* (vt Laugaste, Kolk 1983).

Pilt 5. Kaardid ja skeemid. Kodavere kaart. Mall Hiiemäe, 1984, ERA RKM II 211, 352/53.

³¹ vt Herbert Tampere rahvatantsuskeemid ERA II 128, 207

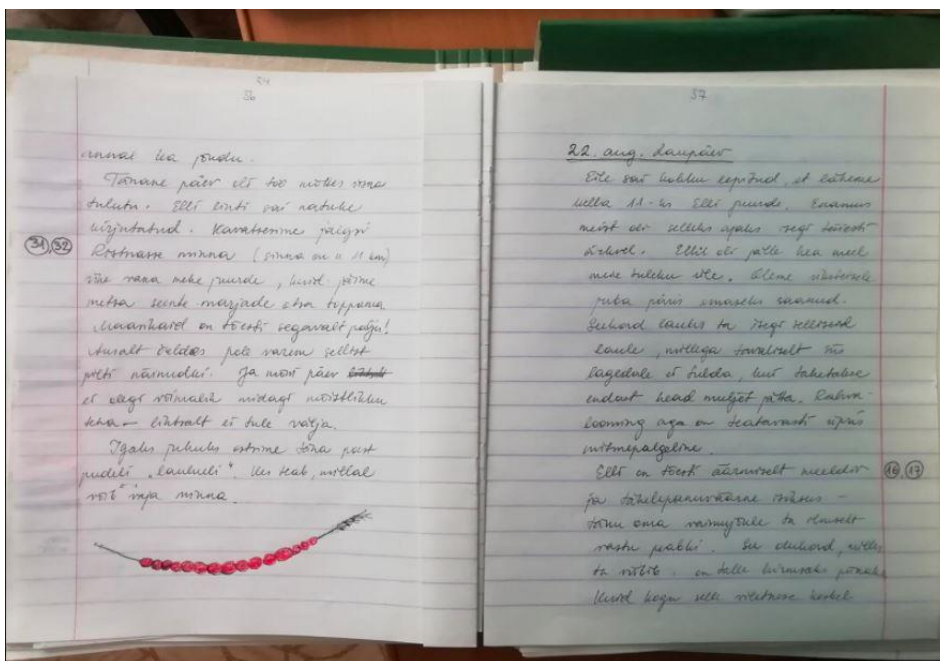
³² vt ERA II 18, 597 (12)

³³ vt ERA II 55, 460/61 (136)

4.1.6. Meeleolupildid

Meeleolupiltide alla võib liigitada eri valdkondadest pärit objekte kujutavad vinjetid ja visandid, mis täiendavad välitööpäeviku teksti ning illustreerivad välitöödel valitsevaid meelolusid, olukordi ja elamusi. Üheks näiteks on siinkohal R Emmeli värvilise pastapliiatsiga joonistatud pilt maasikatest kõrre otsas (vt Pilt 6) esimesel välitööekspeditsioonil 1987. aastal.

R Emmel: *Noh joonistasin näiteks maasikaid. Et kirjutasin ka, et oli väga palju, eks ole, marju ja...*

Pilt 6. Meeleolupildid. Maasikad kõrre otsas. Mari-Ann R Emmel, 1987, EK RK I 86, 56.

4.1.7. Mütoloogia

Kultuuri nähtamatu külje, sh mütoloogilise maailma kujutamise võimalust on nähtud joonistamise ühe suurema eelisena fotograafia ja video ees. Middleton (2020) on teiste antropoloogidega tehtud intervjuudest lähtuvalt kirjeldanud nähtamatute kultuurikategooriate ja nende jäädvustamise tähtsust. Pühadus, vaimude kohalolu, folkloor on nähtamatu ja käega katsumatu, ent osa inimeste reaalsusest. Paljudes kultuurides ollakse taoliste kogemuste verbaliseerimise suhtes umbusklikud. (Middleton 2020)

Michael Taussig (2011) on leidnud, et realistlikud joonistused ei kasuta kõiki joonistuse meediumile eripäraseid võimalusi ära. Kultuuriuurimises väärivad tema sõnul enim tähelepanu joonistused, mis kujutavad seda, mida foto ei suuda.

Uurisin intervjuueeritavatelt, kas välitöödel kuuldud lood inspireerivad joonistama mütoloogilist ainekst. Nii Hiemäe kui ka Remmel pole välitööde käigus muistendi-, muinasjutu- või legenditekstide sisu kujutanud. Nähtamatu folkloorimaailma joonistamine ei ole kummalegi pähe tulnud. Põhjusena nähti uurija positsiooniga kaasas käivat ratsionaalset maailmanägemist. Folkloristi eesmärk välitöödel on dokumenteerida seda, mida ta kuuleb ja näeb, kõik nähtamatu on juurdemõeldav.

Mina: A miks siin pildil kratti ei ole?

*Hiemäe: No kratt on... kratt on juurdemõeldav praegu. Muidugi oleks ta võinud niimoodi teha, aga siis ta kujuneks nagu juba nagu mitte asitõendiks, aga... [---] No siin käib kratt ja viib neid niimoodi, nagu Mari [Hiemäe] teda joonistas. (Viitab Mari Hiemäe joonistusele raamatus *Virumaa vanad vaimujutud* [2015: 263]). Noh, see on nüüd kunstiline kujutamine, aga minu oma tahab olla niisugune ehtne koht (vrd Hiemäe 2015: 269).*

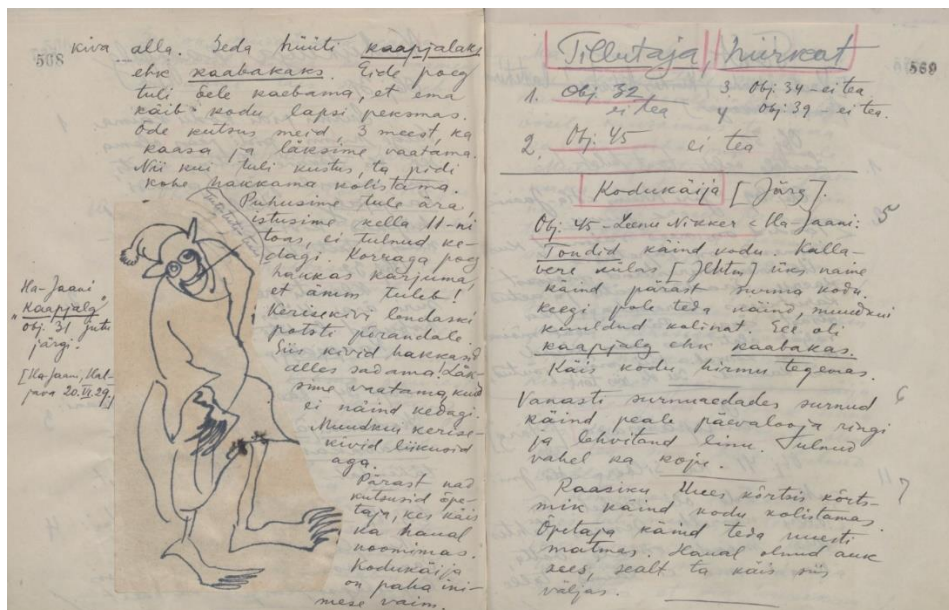
Üleloomuliku maailma ülesjoonistamist ei esinenud ka uurimustöö raames läbitöötatud välitööpäevikutes. Ühe erandina võib välja tuua Põldmäe 1929. aasta välitööpäeviku, kus on kujutatud kaapjalga, muistenditekstist pärit vaimolendit (vt Pilt 7; Põldmäe 1932: 186).

Remmel on joonistanud folklooritekstidel põhinevaid mütoloogilisi olevusi väljaannete illustreerimiseks. Remmel leidis, et folkloorsel ainesel on visuaalne ja fantaasiaküllane aspekt, mis mõjub eelkõige inspireerivalt kunstnikupilgule.

Remmel: Ikka see inspireerib, see folkloor nagu inspireerib. Ja sellepärast ma võib-olla hakkasin üldse folkloristik üldse, et see inspireeris mind ikkagi. [---] Jah, et tal on siuke pildiline pool täitsa olemas, et kasvõi kujutuspildid ikka tekivad. Sellest on nagu vähe räägitud, aga vääraks rohkem rääkimist vast... Hästi sõnakeskne on kõik see asi.

Välitöödel on võimalik joonistada uurija rollis, otsides kujutatavast folkloorset tähenduslikkust, samas on võimalik lähtuda objekti puhtesteetilistest omadustest ning kasutada välitööolukorda kunstilise eneseväljenduse eesmärkidel. Fantaasiaküllasemat lähenemist nõudva ainese puhul tuleb selgelt esile eristus akadeemilise uurimuse eesmärkidest lähtumise ja kunstilise lähenemise vahel. Kuigi mitmete kultuuriuurijate kogemustes (vt Taussig 2011; Middleton 2020) on välitööde

käigus silmaga nähtamatute kategooriate joonistamine väärtuslik kogemus, eristus minu intervjuueeritavate jaoks see valdkond folkloristikast kui teadusest.

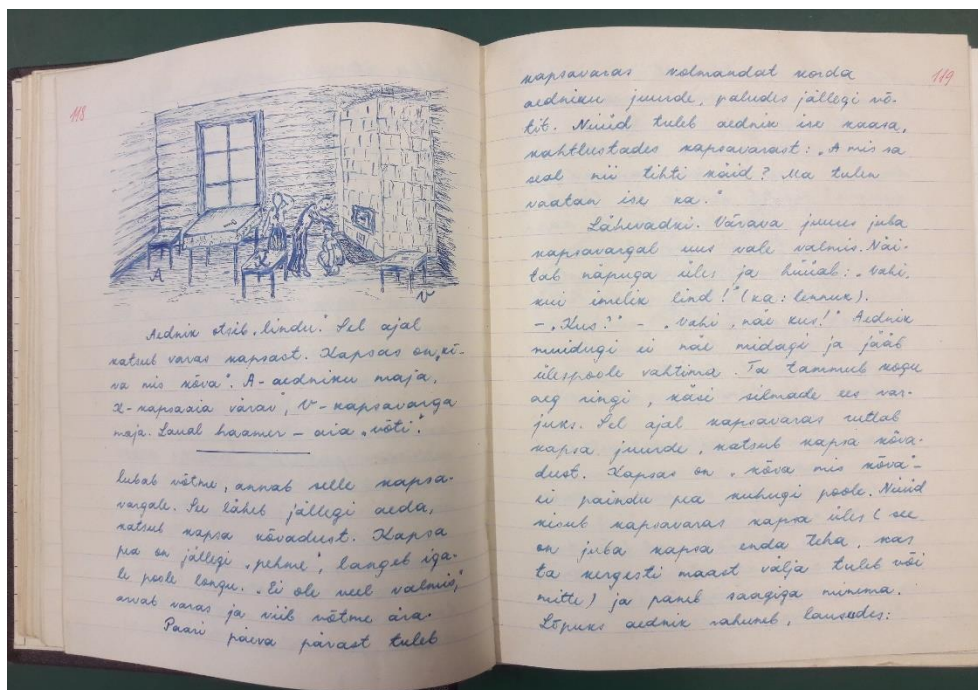

Pilt 7. Mütoloogia. Kaapjalg. Rudolf Põldmäe, 1929, ERA II 18, 568/69.

4.1.8. Välitöödel joonistamine – teadvustatud otsus?

Välitööl suunab joonistama uurija enda sisemine otsus, millal haarata pliiatsi ja paberi järele. Tihti ei teadvustata, kas joonistus võib osutada edasise uurimistöö jaoks vajalikuks (erandina võib nimetada teadlikult funktsionaalse või dokumenteeriva eesmärgiga tehtud pildid). Causey (2017) on leidnud, et välitööde ajal joonistamisel on väärtuslikum protsess kui tulemus – joonistamine ei pea olema eesmärgipärane. Hiemäe ja R Emmeli jaoks on tuttav nii hetkelise inspiratsiooni ajal iseenda jaoks joonistamine kui ka tulevikkuvaatavalt illustratiivseks materjaliks või arhiivifondi panekuks joonistamine. Uurijate kogemustest jäi mulje, et folkloristlikel välitöödel joonistamine on avalikult teadvustamata praktika, hoolimata selle käsitlemisest Laugaste ja Kolgi *Rahvaluule välipraktikas* (1983).

4.2. Korrespondendina joonistamine

Pilt 8. Korrespondendina joonistamine. Kapsamäng. Mall Hiimäe, 1956, RKM II 61, 118 (7)

Mall Hiimäe alustas oma erialast tegevust ERA korrespondendina 1950. aastatel. Oma kaastööde tekstile lisas ta ka illustatsioonid. Hiimäe kogus algul lastemänge ning need vajasisid tema meelest juurde skeeme ja jooniseid. Hiimäe sõnul ei suunanud ükski juhiseid ega eeskujude kaastöödele pilte joonistama. Oma teguviisile leidis Hiimäe „õigustust“, tutvudes Eesti Rahva Muuseumi trükiste kaudu muuseumi etnograafiliste joonistustega.

Hiimäe: *Ja see, et niimoodi tehakse, see andis muidugi õigustuse, et mina teen ka niimoodi. Et miks see peaks siis olema vastunäidustatud. Sest siin on kohe see probleem, et kas ma tahan tähtsustada oma oskust joonistada ja pakun välja, kusjuures ma tean, et see on määratud aastakümneteks ja kauemaks säilimisele.*

Hiimäe kaastöödesse joonistatud pildid on valdavalt skemaatilised ja joonistatud ühevärvilise tindiga. Mõnedel pildidel on ühtaegu selgitav ja illustreeriv tähtsus. Üheks näiteks on rahvamängu „Kapsamäng“ kirjeldust täiendav pilt 1956. aastal vormistatud kaastööst (vt Pilt 8). See joonistus ei ole ainult skemaatiline, vaid kujutab tõetruult talutuba ja mängivaid lapsi. Lisatud on tähed A,

K, V, mis viitavad mängu osistele. Hiimäe kaastöösse joonistatud piltide stiil ja vormistus sarnaneb Kari Korolaineni (2020) kirjeldatud SKS KRA kirjasaatjate töödega (vt ptk 6.1).

Hiimäe rõhutas, et uurides professionaalsete folkloristide suhet visuaalsesse eneseväljendusse, tuleks arvestada ka vabatahtlike folkloorikogujate saadetud pildimaterjali. Korrespondentide suhe uuritavasse materjali ning saadetud tööde panus folkloristikasse on olulise tähtsusega ning suhestumine folklooritekstidesse on võrreldav professionaalsete uurijate omaga.

Hiimäe: Mistahes inimesel, kes on rahvaluule koguja, korrespondent nii-öelda, tekib ka ikkagi samasugune vajadus või tahtmine, et ma joonistan seda asja, ilma käsutagi.

Ka Mari-Ann Rimmel viitas oma jutus korrespondentide fenomenile. Rimmel mainis kooliõpilaste kaastöid, mis paistavad silma fantaasiaküllaste ja värviliste joonistustega³⁴. Rahvaluulet kogunud kooliõpilastest võib esile tõsta Robert Kello loomingut³⁵, mis illustreerib ka väljaandeid *Virumaa vanad lastemängud* (2012), *Virumaa vanad vaimujutud* (2015). Rimmel tõi välja, et folkloorikogumisega on tegelenud ka mitmed kunstnikud (Ott Kangilaski, Elo Liiv, Helmut Polberg, Heinz Valk).

Rimmel: Et see kunstniku ja folkloorikoguja piir on teinekord üsnagi siuke õhuke. Et see, võib-olla see jah ongi siuke huvi teiste inimeste, nende mõtete, mõttemaailma vastu. Ka nende välimuse, vanade fotode järgi näiteks ja... Siuke empaatia ja sisseminekuvõime, võib-olla et see on suurem, kui, saaks öelda, on tavainimesel...

Korrespondendina folkloori kogumine on niisiis inspireerinud mitmeid kunstiandega inimesi. Ajendatuna Rimmeli ja Hiimäega tehtud intervjuudest olen ERA kirjasaatjate-korrespondentide kaastööde pildimaterjale käsitlenud peatükis 6, ent käesoleva uurimuse põhifookusest jääb nimetatud valdkond välja.

³⁴ vt ERA korraldatud 1938/39. aasta kohamuistendite kogumisvõistluse kaastööd ERA II 215–219

³⁵ vt ERA II 217, 19/113 (6)

4.3. Illustratsioonide joonistamine

Pilt 9. **Illustratsioonide joonistamine.** Kavandid Pro Folkloristica kaanekujunduse jaoks. Mari-Ann Rimmel, 2010.

Nii Rimmel kui ka Hiimäe on kasutanud oma erialase töö käigus joonistatud pilte trükiste illustratsioonidena ning joonistanud ka sihtotstarbeliselt väljaannete jaoks. Hiimäe tõi välja, et akadeemilistes väljaannetes (nt *Keel ja Kirjandus*) pole alati olnud visuaalse materjali jaoks kohta, ent üldine suhtumine teadusteksti illustratsioonidesse on aja jooksul muutunud.

Hiimäe: *Ja paistab, et need [minu enda joonistused] on ka trükipildis olnud ikkagi niisugused sobivad illustratsioonid, rääkimata minust endast, kes ma omakoostatud raamatutes ja artiklites, kus on võimalik ja sobib... No näiteks Keel ja Kirjandus ei avaldand üldse selliseid asju, nüüd on alles hakanud . Aga mina olen pannud nad [oma väljaannetesse] sisse.*

Hiimäe ja Rimmeli enda koostatud väljaanded on rohkete piltidega. Mõlemad intervjueritavad kinnitasid, et hindavad trükiste puhul visuaalset kujundust. Käsitsi joonistatud pildid lisavad mitmekesisust, inimlikkust ning elavdavad teksti. Rimmel leidis, et tänu illustratsioonidele jõuab teose sisu lugejale paremini pärale.

Lisaks enda joonistustele on intervjueeritavad kasutanud pildimaterjale ERA fondidest ning spetsiaalselt tellitud töid illustraatoritelt. Enamasti vajavad illustratsioone laiemale lugejaskonnale mõeldud folkloorikogumikud (nt *Palve, vanapatt ja pihlakas* (1996), *Arad veed ja salateed* (Remmel 2004), *Virumaa vanad lastemängud* (Hiimäe 2012), *Virumaa vanad vaimujutud* (Hiimäe 2015 jt), aga ka mõned akadeemilised publikatsioonid (vt Pilt 9 ja *Pro Folkloristica* väljaande kaanekujundused läbi aastate).

Väljaannete jaoks tehakse illustratsioone vastavalt vajadusele või tellimustele. Piltide laad, sisu, stiil sõltub väljaande temast ja tüübist. Remmel ei ole piirdunud vaid erialaste trükiste jaoks joonistamisega, vaid illustratsioone avaldanud ka arheoloogiaalastes trükistes ning kunstialbumites (nt *Imeline Ilmjärve* (2016)). Rääkides mütoloogilise sisuga piltide joonistamisest, viitas Remmel folkloristikaalaste väljaannete jaoks joonistatud illustratsioonidele, kus ta on oma fantaasiast lähtuvalt kujutanud muistendite, muinasjuttude ja usundilist ainet. Teemad, mis akadeemilise uurimuse raames kujutamist ei leia, saavad rakendust loomingulisemas sfääris.

Intervjueeritavate jutust tõusis esile, et illustreerimine käib erialase töö kõrvalt justkui muuseas. Remmel kirjeldas, et ümberlülitumine ühelt töölt teisele käib raskelt ning sageli läheb suurem tähelepanu põhitööle ERAs.

4.4. Joonistuse ja teksti suhe folkloristikas

Kunsti ja kultuuriuurimise seoste käsitlustes on esile kerkinud küsimus, kas visuaal, antud juhul joonistus, võib olla primaarse info allikas (vt Causey 2017). Joonistus on pikka aega olnud kultuuriuurimises illustratiivse tähendusega, täiendades antropoloogilise ainese kirjeldusi, ent leidmata rakendust ainese analüüsis (Pink 2006). Ka eesti folkloristikas on joonistustel olnud – ja on endiselt – illustratiivne tähtsus. Visuaalsuse mõiste on avardunud seoses kultuuriuurimise refleksiivse pöördega, mil mõtestati ümber teadmise loomise viise ja piire (vt Pink 2006: 9).

Remmel ja Hiimäe leidsid mõlemad, et folkloristikas vajab pilt juurde teksti. Intervjueeritavad nägid teksti kui kohustuslikku osa uurimistöö kõigis etappides. Visuaaliga tegeleb folklorist lähtuvalt oma soovist ja vajadusest. Küsimus, kas folkloristlikku uurimistöö käiku võiks panustada pilt ilma tekstita, suunas Remmelit arutlema, et folkloori või välitöökogemusi saaks edasi anda ka koomiksina. See aga on tehniliselt raske, kuna nõuab aega ja oskusi. Ka ERA fondi kaastöösid

saates ei piisa joonistusest. Enda kaastöösid vormistades on Hiimäe piltide juurde lisanud lühikese kirjelduse või pealkirja³⁶.

Pink (2006), on kirjeldanud, kuidas visuaalne jäädvustamine on tänapäevase kultuuriuurimise loomulik osa. See paneb uurijaid järjest enam silmitsi seisma küsimusega, kuidas teksti ja pilti koos esitada (samas).

Causey (2017: 3) tõdeb, et oluline on hoida tasakaalu erinevate verbaalsete ja visuaalsete tehnikate vahel. Visuaalsetest jäädvustusvahenditest sobib mõne olukorra jaoks paremini foto, mõne jaoks joonistus (Afonso, Ramos 2004: 82; Causey 2017). Azevedo ja Ramos (2016: 148) on jõudnud järeldusele, et joonistus üksi on refleksiivses mõttes kesine meedium, ent koos tekstiga võib luua „huvitava ja mõjuvõimsa“ tulemuse. Taussig (2011) näeb teksti ja visuaali loomist antropoloogias kui samaaegset protsessi. Välitööpäevik võiks tema silmis olla loomulik kombinatsioon mõlemast (Taussig 2011: 21; vt ka Afonso, Ramos 2004: 66–67).

Ideaalis võiks tekst, foto ja joonistus olla ka folkloristikas kombineeritud. Käsiraamat *Folkloristlikud välitööd* (2017: 152) kirjeldab välitööpäeviku vormistamist kui liikumist erinevate kirjutamise ja kujutamise laadide vahel. Paljud 20. sajandil koostatud välitööpäevikud, millega ERAs tutvusin, on tervikud tekstist, fotodest, joonistustest ja piltide kohta käivatest kommentaaridest. Viidalepa 1937. aasta välitööpäevikusse on teksti juurde joonistatud kogumispiirkonna kaart ning kleebitud välitöödel tehtud fotod koos pildiallkirjadega.³⁷ Põldmäe välitööpäevikus 1935. aasta suvest on tekstile lisatud fotod, noodikirjad, ajaleheväljalõiked ja peokuulutused.³⁸ Ka Remmeli esimene välitööpäevik 1987. aastast on vormistatud erineva visuaalse ja tekstilise materjali kombinatsioonina.³⁹

Rommel: *Siis ma kleepisin... See on tore päevik tegelt, see Hiiumaa, sest siis ma kleepisin fotod sinna juurde ja kirjutasin. Teised ka kirjutasid niimoodi.*

Pildilise materjali osakaal välitööpäevikutes on tekstiga võrreldes siiski väiksem. Samuti esineb käsikirjades rohkem fotosid kui käsitsi loodud visuaalseid kujutisi. Võib järeldada, et välitööpäevikutesse joonistamine ei ole folkloristide jaoks olnud esmase tähtsusega, ent nii mõnigi koguja on pidanud seda teksti ja fotomaterjali oluliseks täienduseks.

³⁶ vt RKM II 61, 118, 121, 127

³⁷ vt ERA II 130, 9/526

³⁸ vt ERA II 114, 11/260, 265/624

³⁹ vt EKRRK I 86, 25/206

5. Joonistamine folkloristina – väärtused ja väljakutsed

Järgnevalt sõnastan intervjuudest lähtudes, mis on joonistamispraktika väärtusteks ja väljakutseteks folkloristlikus uurimuses. Tehtud intervjuud, aga ka Azevedo ja Ramos' korraldatud töötoad (2016), Alexandra Middletoni intervjuud (2020), Michael Taussigi (2011) ja Andrew Causey (2017) raamatud ja enamik teemakohasest teaduskirjandusest kinnitavad, et paljude kultuuriuurijate jaoks on joonistamine olulise tähtsusega, ent selle mõtestamine sõltub joonistaja isikust, joonistusstiilist ning uurimustöö staadiumist, kuhu joonistamine on kaasatud.

Eelpool viidatud autorid on keskendunud joonistamise tähtsusele ja eripäradele kultuuriuurimises, ent joonistuse ja joonistamise jaotamine „väärtusteks ja väljakutseteks“ on minupoolne täiendus. Tuleb teadvustada, et jaotuse eesmärk pole anda hinnanguid. Joonistamisega kaasnevad väljakutsed võivad vastavalt olukorrale kujuneda väärtusteks ning ka vastupidi.

Kuigi intervjuumaterjal ja nimetatud uurimuste tulemused kinnitavad paljuski üksteist, on järgnev analüüs kahe intervjuu subjektiivne kokkuvõte ning ei pruugi pakkuda ammendavat käsitlust. Analüüsis kasutatud kahe folkloristi seisukohad ei ühtinud täielikult ning kahe inimese kogemusi ei saa üldistada kogu eesti folkloristikale.

5.1. Joonistamise väärtused

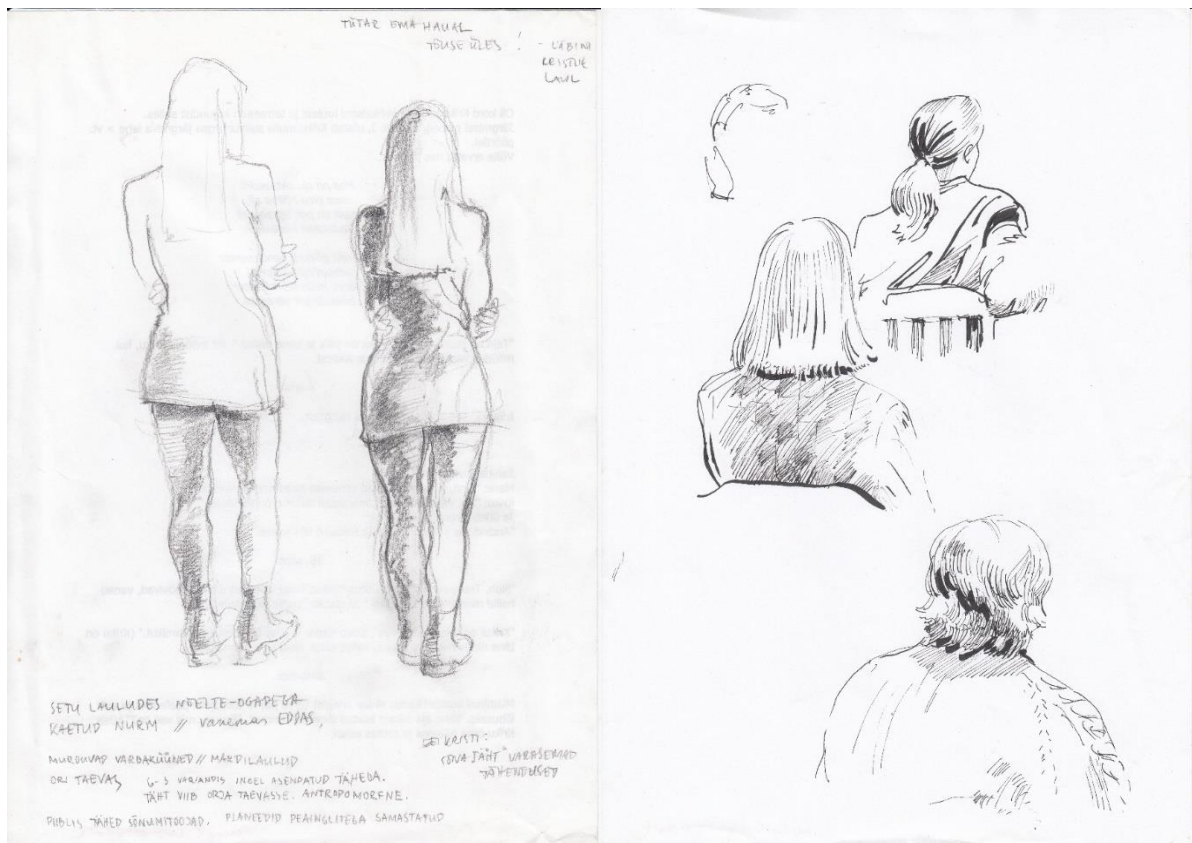
Joonistamine paistab kultuuriuurimises silma eripäradega, mida mitmed autorid on näinud asendamatu väärtusena. Kaasaja antropoloogias on esile tõstetud joonistamise tähtsust uurija elamuste vahendamisel ning uurimismaterjaliga suhestumisel (vt Taussig 2011; Causey 2017 jt). Dokumenteeriva etnograafilise joonistamise eelisenähtena teiste jäädvustusvahendite seas on Viires (2005: 106) nimetanud joonistustehnika võimalust rõhutada objekti kolmemõõtmelisust, anda edasi tekstuure, materjale, võimalus rõhutada „kõige olulisemat ja iseloomulikumat“ ning vajadusel pilti lisajoonistustega täiendada. Järgnevalt kirjeldan, mis väärtused omandab joonistamine folkloorimaterjaliga tegeledes.

5.1.1. Vaimne ümberlülitumine

Joonistamise kaudu muljete edasiandmise ning materjali läbitöötamisega on võimalik lülituda ümber harjumuspärasest tekstikesksest lähenemisest. Rimmel leidis, et joonistamine on võrreldes kirjutamisega rohkem muljetepõhine, autorist lähtuv ning pakub alternatiivi teaduslikule tekstile. Alternatiivid verbaalsele väljendusviisile ning uurija refleksiivsus on kaasaja kultuuriuurimises olulise tähtsusega (vt Causey 2017). Rimmel kirjeldas, kuidas joonistamise ajal lähevad kasutusse tunnetuslikult teised tajumoodulid. Tegu on automatiseeritud protsessiga, mis mõjub pingeid maandvalt, ent samal ajal on mõtlemine ja infotöötlemisvõime aktiveeritud (vt Pilt 10).

Rimmel: Öeldakse, vaata, et joonistamisel su ajutegevus muutub. Et sa- et see on nagu selline meditatsioon. Et sul siis pinged kohe lähvad väiksemaks ja minu meelest see on õige ka. Et sa pead oma tähelepanu joonistamisele pöörama. Ja minu meelest on veel niiviisi, et käsi ja silm joonistavad, aga samal ajal veel pea teeb mai tea mingeid oma asju. [---] Et mingid tähelepanukanalid on ikkagi lahti. Et see on nagu siuke poolautomaatne, see joonistamine. Või ma ei oskagi öelda. Nagu käsi ja silm teevad midagi koos.

Joonistamine toimib kui omamoodi mõtlemisvahend, mis võimaldab näha uurimisainest teise pilguga. Causey (2017: 36) on nimetanud joonistamist visuaalseks mõtteprotsessiks, sõnastades samuti, et uurija mõistus ja pilk on toiminguga käigus aktiivselt kaasatud. Alexandra Middletoni (2020) läbiviidud intervjuud kolleegidega tõid esile, et uurija kogemuse ja tööprotsessi jaoks võib skeemide ja visandite tegemine olla oluline materjali läbitöötamise viis, isegi, kui joonistused pole teistele funktsionaalselt loetavad. Sellised joonistused tavaliselt märkmikukaante vahelt välja ei jõua (samas).

Pilt 10–11. Joonistamine muude tegevuste kõrvalt. Konverentsi jaotusmaterjali tagaküljele tehtud visandid. Mari-Ann Remmel, 2005–2006.

5.1.2. Suurenenud tähelepanu

Joonistamise käigus muutub tähelepanuvõime, kohalolekutunne. Causey kutsub oma teoses *Drawn to See* (2017) uurijaid üles joonistamise kaudu „sügavuti nägema“ (*to see*), mitte „passiivselt vaatama“ (*to look*) (samas: 35). Etnograafiline kogemus nõuab tugevat visuaalset kaasatust (*visual engagement*). Seda kaasatust on raske saavutada ning ühe võimalusena näeb Causey käelist läbitunnetamist, nähtu paberile kandmist. (samas: 13)

Hiiemäe ja Remmel leidsid mõlemad, et joonistades võivad avalduda uurimismaterjali uued detailid. Joonistamine, isegi kui tegu on kiire visandiga, nõuab keskendumist ning aja maha võtmist. Objekti jäädvustamise käigus tuleb süveneda ning seda tähelepanelikumalt vaadelda.

Remmel: Ma olen mõnda objekti joonistand, ka, noh, mitte palju, aga... siis see on küll hea viis seda kohta tajuda. Ikka nii paremini. Sa oled seal nagu... sa oled kohal hästi ja märkad

siis kõiksuguseid asju. Siis kui sa hakkad seda joonistama, onju. Muidu sa ei paneks täheleegi mingisuguseid detaile seal.

Hiiemäe ja Remmeli kirjeldatu ühtis Middletoni (2020) intervjueeritavate kogemustega. Koha pikaajaline vaatlemine võib viia avastuseni, et see on olemuselt muutunud. Keskendumisel on oluline joonistamise protsess: selleks kulunud aeg, pikaajaline vaatlemine, värvide valimine, füüsiline kohalviibimine. (Middleton 2020)

5.1.3. Joonistamine kui mälutehnika

Joonistamine mälutehnikana panustab folkloristikas välja dokumenteerimise metodoloogiasse. Käsiraamatus *Folkloristlikud välitööd* (2017) on Seljamaa kirjutanud, et märkmed (sõnalised, helilised või pildilised) peaksid täitma „mälu aktiveerimise eesmärki ehk tooksid vajalikud seigad meelde“ (samas: 131).

Tänu joonistamisele püsib paremini meeles joonistamise situatsioon: meeleolu, tunded, koht, temperatuur, valgus. Mnemotehnilist väärtust tõtsid intervjueeritavad esile, kui küsisin, mis tähendus on joonistusel peale välitöödelt naasmist. Joonistamise käigus on pilt omandanud autori jaoks isikliku ja emotsionaalse väärtuse, mille kaudu välitöid meenutada.

Remmel: Ja minu jaoks, kui see pilt sul seal tekib kusagilt kohast, kus sa oled käinud, siis pärast, kui sa seda pilti vaatad, siis sul tuleb kõik meelde. Nagu mida sa seal tundsid siis, mis ilm oli, kuidas see oli. Et see on nagu siuke konserv. Foto ei ole nii... No fotod on ka muidugi, aga ta ei ole nii isiklik või... Ta tuleb kergema vaevaga kätte ja ta ei meenuta võib-olla nii palju.

5.1.4. Joonistamine kui kommunikatiivne akt

Joonistamise kaudu võib tekkida uuritavate inimestega tugevam side. Hiiemäe mainis koos intervjueeritavatega kaardi joonistamise võimalust, Remmel juhtumit, kus portree joonistamise ajal kujunes maalitavaga vaba ja sundimatu vestlusolukord (vt ptk 4.1.2). Samuti võib olulise sümboolse tähtsusega olla joonistuse kinkimine portreeteritud isikule. Ka Middleton (2020) on kirjeldanud joonistamise kaudu liigest formaalsusest vabanemist ning kuidas portree joonistamine ja kinkimine loob uurija ja uuritava vahel intiimsema suhte (Middleton 2020).

Kunstiga tegelevale folkloristile võib välitöödel olla lähendavaks kogemuseks kohata teisi harrastuskunstnikke. Remmel kirjeldas, kuidas pöörab intervjueeritavaid külastades alati

tähelepanu maalidele toaseintel ning on seeläbi avastanud maakohtades tunnustamata kunstiandega inimesi. Sellised kohtumised annavad välitöödele ning uurija ja uuritava suhtele inimlikuma mõõtme ning on loomuliku suhtluse algatajaks.

Rommel: Aga ma arvan, et tegelikult rikastab see ka seda folkloristikat, kui on siukseid inimesi hulgas, kes vaatavad seda asja ka siukse looja positsioonilt, mitte ainult... Sa nagu mõistad neid inimesi paremini võib-olla ka, kes ette satuvad. Et, noh, igasuguseid on ju nähtud küll. Ka inimesi, hästi siukseid vanu inimesi olen näind, kes ka joonistavad, oma lõbuks näiteks. Nad ei ole kuskil kunagi mingisugust tunnustust [saanud], on lihtsalt oma lõbuks. Noh, et neil on nagu vajadus, nad on andekad, aga nad ei ole saanud ennast arendada... Mingid siuksed, ammu kadund ilmselt need siit ilmast. Või need, kes laulavad – või muusikud. Nood on ka siuksed loovisiksused.

Middleton (2020) on omakorda kirjeldanud olukordi, mil välitöödel avalikus kohas joonistamine võib tekitada võõrastes huvi, kutsuda esile suhtlusolukordi ja viia tutvusteni tulevaste intervjuueeritavatega. Causey (2017) palus oma välitöödel Indoneesias Samosiri saarel joonistatud pilte kohalikel kommenteerida, saades seega väärtuslikku tagasisidet eneserefleksiooni jaoks. Kriitika joonistatud turuplatsi vale rõhuasetuse ning liigse kibeduse eest seljakotirändurite stereotüüpide kujutamisel pani mõistma uurija pilgu erinevust kohalike omast (Causey 2017).

Afonso ja Ramos' (2004: 70) sõnul omandab joonistus kommunikatsioonivahendina eelkõige metodoloogilise tähtsuse, ärgitades mälestusi, verbaliseerimata kogemusi, võimaldades aktiivset kaasatust (koos joonistamine).

5.1.5. Enesepositsioneerimine seoses uuritava ainesega

Marcus Banks ja Jay Ruby (2011) sõnul toimub joonistamise käigus tavapärasest uurijapositsioonist ümberlülitumine. Uurija sisemaailm, kogemused saavad visuaalse ja materiaalse vormi moel, mis on mõtestatud ja läbitunnetatud. Väärtuslikuks teeb joonistamise sel puhul uurija ja uuritava positsioonide ühtlustumine. Siinkohal polegi oluline see, mida joonistades kujutatakse, vaid tõsiasi, et uurija pole ainult võtja ning uuritav ainult andja rollis. (Banks, Ruby 2011: 7)

Hiiemäe ja Rommel kirjeldasid kogemusi, kus välitöödel joonistamine on neid pannud suhestuma uuritava ainesega, folkloori kandjate ja folkloori endaga. Loominguline tegevus välitöödel annab võimaluse iseennast välitöökeskkonda paigutada, mõtestada oma rolli ja positsiooni. Sarnaselt

Causeyle (2017) kirjeldasid Remmel ja Hiimäe, kuidas välitööde käigus midagi ise luues pole uurija ainult jäädvustaja, vaid ka andja, panustaja, looja. Hiimäe leidis, et folkloorikogumine on omamoodi loometegevus, mis sünnib koguja ja uuritava koostöös. Uurimustöö käigus joonistamine võib aidata seda tõsiasja rohkem teadvustada ning märgata loomingulisi aspekte terves folkloorikogumise protsessis. Kultuuriuurimist kui loomeprotsessi uute teadmiste väljatöötamiseks on käsitletud ka Tim Ingold (2013). Teadmiste loomine toimub igasuguse valmistamise või isetegemise (*making*) käigus, olgu selleks tekstiloomine või kunstiline eneseväljendus (samas).

Hiimäe kirjeldas ka arusaamist, et pärimuslikult tähenduslikku, pika ajalooga paika joonistamise kaudu jäädvustades panustab ta omalt poolt paiga jätkuvusse. Joonistamise käigus annab autor pildile oma tõlgenduse ja nüansi ning omandab sel moel folkloorikandja rolli.

5.1.6. Joonistamine rikastab metodoloogiliste tööriistade nimekirja

Joonistamispraktika teadvustamine lisab folkloristi töövahendite nimekirja veel ühe mooduse uuritavale ainesele läheneda, seda jäädvustada ja tõlgendada. Joonistamine on jäädvustus- ja infoedastusvahend nagu märkmed, foto ja video. Hiimäe leidis, et folklorist kasutab oma töös kõiki oma oskusi ja võimalusi, et edastada olukorda nii täpselt, nagu ta seda näeb. Taussig (2011) on välitööpäevikute olemust analüüsid samuti sõnastanud, et välitöödel kasutab antropoloog kõiki võimalikke vahendeid, et oma kogemust edasi anda: mis parasjagu kõige kiirem, mugavam, kõnekam tundub. Mida rohkem eri jäädvustusviise teadvustatakse, seda mitmekülgsemalt on võimalik uurimisainest kirjeldada.

Üldiselt nähakse kaasaegses kultuuriuurimises ideaalset metodoloogilist lähenemist eri meetodite põimimises. Keskendumine ainult ühele jäädvustusviisile võib viia representatiivse suluseisuni, kus kogemuse edasiandmine on paratamatult ebatäielik (vt Middleton 2020).

5.1.7. Joonistamispraktika tehniline paindlikkus ja võimaluste rohkus

Nimetatud väärtus kerkib esile peaaesjalikult võrdluses fotograafiaga (vt Causey 2017: 8). Intervjuueritavad mainisid mitmeid kordi, et käsitsi joonistamine laseb teha protsessi käigus valikuid, mida kujutada, mida välja jätta, mida rõhutada, mida lihtsustada. Paigutuse ja rõhuasetuse valikuvõimalusest on kirjutanud ka Causey (samas) ning Afonso ja Ramos (2004: 77). Remmel tõi kirjeldatud omadusi välja seoses kaartide joonistamisega välitöödel, mil käsitsi tehtud kaardile on võimalik kanda vaid enda jaoks vajalikud kohad ning tähised. Hiimäe kirjeldas

olukorda, mil pildistades oleks kaadrissse jäänud liiga palju „müra“, ent joonistades oli võimalik üleliigne välja jätta.

Hiemäe: Teinekord on nii, et ei saagi teha fotot. Mulle meenub üks perekonna hoitud ja kaitstud pärn, mis oli katkust pääsemise ja kahe noore inimese kokkusaamise tähiseks istutatud. Legendi järgi. [---]Muistendi järgi, peab ütlema. Ja siis ma hakkas seda pildistama, aga alusmets on nii tugev. Uued pärnaseemnest kasvand üles sinna. Et ta on niisugune suur mütsakas. Mitte midagi pole teha ja siis ma pugesein sinna sisse. Ja seal on need tüved ilusti olemas. Aga pilti ei saa teha jälle. Nii ligidalt ei saa pilti teha. Ja siis on niimoodi, et otsid siis selle kandi ja natuke aitad järele, et ta päris tõetruu ei ole. Ja püüad seda siis ära joonistada.

Mainimist väärrib ka joonistamispraktika paindlikkus puhttehnilises mõttes. Joonistust on võimalik hiljem täiendada ning taasluua (Causey 2017: 8). Pildile saab kerge vaevaga lisada selgitavaid jooni, märkusi ja mõõte (samas: 36). Intervjueeritavad tõid välja, et pliiats ja paber võimaldavad jäädvustamist, sõltumata tehnilistest rikestest. Joonistamisest võibki kõige rohkem kasu olla, kui muu aparatuur alt veab: puudub internet, pildistamiseks sobilikud valgus- või ilmastikuolud, tühjaks on saanud akud või patareid (vt ka Causey 2017: 36).

5.1.8. Loomerõõm ja -vabadus

Loomingulisel lähenemisel on akadeemilises uurimuses tähelepanuväärne roll. Seljamaa (2020: 91–92) on kunstnike ja kultuuriuurijate koostööga seoses tõdenud, et kunsti kaudu on võimalik tõstatada teemasid ja sõnastada teadmisi moel, mis teadustekstis pole võimalik. Nimetatud kaks valdkonda toimivad teineteist täiendavalt.

Intervjueeritud folkloristide kogemustest selgus, et folkloristlike välitööde ja uurimuse käigus joonistamise suur väärtus on rõõm loometööst ning kunstilise eneseväljenduse piiramatus. Võrreldes ERMi jaoks kogutud etnograafiliste joonistuste väljakujunenud traditsioonidega (vt Viires 2005; Tael 2020) ei ole joonistamine kunagi olnud folkloristliku uurimuse kohustuslik osa ning intervjueeritavate sõnul on tänu sellele säilinud vabadus otsustada, mida, millal ja kuidas kujutada. Põimides vaba kunstilise tegevuse folkloristika konventsionaalsete välitöömeetoditega, võib joonistamine pakkuda akadeemilistest raamidest lähtuvasse uurimistöösse vaheldust, inspiratsiooni ja uusi perspektiive. Joonistatud pildid on seeläbi rohkem laetud folkloristi jaoks isiklikest tähendustest.

Samuti on oluline tunnetada joonistusobjekti tähendust uuritavate jaoks ning seda läbi oma loomingu rõhutada.

Hiemäe: Aga kuna meil ei ole niisugust kohustust neid tingimata maha joonistada, siis see annab tegelikult isegi mingi vabaduse tunde. Sest ega see täpne mahajoonistamine siis nii kerge ka ei ole, kui sa pead mingisuguse suure hoone maha joonistama. [---] Et sa tahad teha hoopis midagi niisukest meeleolukat, mis aitab just inimeste, selle pärimuse kandjate suhet sellesse teemasse või asjasse edasi anda. Vaat niisuguseid asju püüad joonistada. Ja kui seal midagi õnnestub, siis see jääb, et see on minu loominguline pool.

5.2. Joonistamise väljakutsed

Lisaks joonistamise omadustele, mida saab folkloristide kogemustes näha positiivseina, tuli Remmeli ja Hiemäega tehtud intervjuude käigus välja aspekte, mis joonistamist jäädvustus- või mõtlemisvahendina kasutamast on takistanud või sellest väljakutse teinud. Probleemaatiliseks osutuvate aspektide esile toomine minu uurimuse raames on oluline teadvustamise seisukohalt, et joonistamist tööprotsessi kaasates võimalikke ebakõlasid vältida.

5.2.1. Joonistamine on individuaalne praktika

Loometegevus nõuab keskendumist ning üksiolekut, mida on välitöösituatsioonis sageli raske saavutada. Juhul, kui välitöid viiakse läbi koos kollektiiviga, on keeruline oma soove teistele uurijatele edastada ning rühmast eralduda. Välitöödel joonistamine on pigem tavatu praktika ning seetõttu on kergem järgida grupi liikumis- ja tegevuskava. Remmel kirjeldas muuhulgas ebakindlustunnet, kas joonistamiseks aja võtmine võib jätta ebaprofessionaalse mulje (vt ptk 5.2.6).

Remmel: Aga kui sa oled mingis vastutavas rollis, siis nii hästi ei saa nagu... Võib-olla ei ole seda julgust lihtsalt ka nüüd võtta, noh... Arvad, et see pole- Et see on võib-olla imelik mõne inimese meelest ja siis sa ei tee pigem. Aga tegelt tahaks.

5.2.2. Joonistamine on ajakulukas

Lisaks enesekehtestamisele, on välitöösituatsioonis raske leida kunstiliseks tegevuseks aega. Ühistel välitöödel on kiire tempo, mis ei jäta aega kunstitarvetega mahaistumiseks ning

ümbruskonnale keskendumiseks. Intervjueerimine nõuab folkloristilt kogu tähelepanu ning suhtlussituatsioon ei pruugi joonistamiseks sobivat olukorda kätte mängida.

Remmelil sõnul on välitööretked tänapäeval teistsugused kui 1980/90. aastatel. Toona korraldatud pikematel välitööekspeditsioonidel oli rohkem võimalusi joonistamiseks. Tänapäevased ERA kogumisretked on põgusamad ja hektilisemad ning joonistamisele keskendumine ei tule pähe (vt ptk 3).

5.2.3. Kunstitarbed on kogukad

Loominguline tegevus on välitöödel raskendatud, kuna kunstitarbed jäävad sageli puhtpraktilistel põhjustel kaasa võtmata. Kunstitarbed seljakoti jaoks liiga rasked ja mahukad. Remmel on mõnel korral teadlikult välitööle värve ja maalimisaluseid kaasa võtnud, Hiimäe on piirdunud joonistuspaberi ja musta pliiatsiga. Väljavaade, et kunstiliseks tegevuseks aega või võimalust ei teki, paneb materjale koju jätma.

5.2.4. Joonistamine on subjektiivne

Refleksiivne pööre on kultuuriuurimises tõstnud esile uurija kogemuse tähtsustamise (vt Pink 2006). Selle käigus on joonistuse kui jäädvustusmeetodi subjektiivsus saanud selle eeliseks. Joonistus toob tugevalt esile uurija isiku, tema käekirja ja tõlgenduse. Joonistus ei pretendeeri hinnangutevabale ja sõltumatule vaatele, vaid rõhutab joonistaja kogemust ja subjektiivset elamust (Causey 2017: 49). Samas võib endast lähtuv tõlgendus piirata joonistuse kasutamist teatud otstarvetel. Hiimäe kirjeldas olukorda, kus liialt subjektiivne kujutamiski viis võib joonistuse arhiveerimise jaoks sobimatuks teha.

Hiimäe: Ja hakkasime mõlemad [koos folklorist Reet Hiimäega] joonistama. Vaata, nendel mändidel on niimoodi. Ütleme, hästi lai – siis ta on tavaliselt naisterahvas, tähendab, pruut, leier on peas ja kõik niimoodi. Ja kui ta on pikk ja sirge, nagu näiteks kuusk, siis ta on meesterahvas. Ja siis on veel seal vahest see pastor juures ja vahest on hoopis vanakuri seal juures ja kuidas need jutud on. Ja joonistame ja joonistame ja siis... teisel tuli nii teistmoodi! Et selle peale me küll otsustasime, et neid me fondi ei anna.

Leida sobiv vahekord subjektiivse ja objektiivse lähenemise vahel on kunsti ja kultuuriuurimise sidumisega kaasnev väljakutse. Arnd Schneider (2011) on kirjutanud antropoloogide performatiivsetest eksperimentidest taasluua välitöödel nähtut ja kogetut (pärismaalaste rõivad, rituaalid jm). Schneideri sõnul kaasneb kunsti ja antropoloogia valdkondade vahelise

piiriületusega epistemoloogiline risk. Etnograafilise ainese loominguiline taasesitamine annab antropoloogile tõlgendusliku vabaduse ning võib panna unustama uurijaeetikat. Piiriületuse tähendust uurimuse jaoks tuleb hinnata konkreetsest uurimisolukorrast lähtuvalt (samas: 129).

5.2.5. Joonistus ei sobitu digitaliseeritud materjalidesse

Tänapäeval tehakse väli- ja teadustöömärkmed sageli digitaalselt või digitaliseeritakse käsikirjalised märkmed tagantjärele. Rimmel tõi välja, et digitaalsetes dokumentides pole joonistuste jaoks kohta. Suur osa välitööde ja uurimistöö käigus tehtud visanditest tekib spontaanselt välitööpäeviku servadele või teksti vahele. Digitaliseeritud märkmed ei jäta visuaalseks eneseväljenduseks sedasorti vabadust ning soodustavad pigem tekstilist väljendusviisi või fotode ja multimeedialahenduste kasutamist. Ühtaegu tehniliselt paindlik ja sõltumatu, ei sobitu käsitsi joonistamine arvutis töötamise praktikaga ning võib kaasaja tehnikale jalgu jääda.

Rimmel: Kahjuks arvutis sa ei saa kõike... Kui sa sisestad teksti, skännida saab, aga et arvutiga töötades ei ole nii paindlik kõik see eneseväljendus. Et seal kirjutades sa ei saa varieerida. Et minu meelest läheb palju kaduma, kui sa arvutisse [kirjutad]...

[---] Et see käega, oma käekirjaga... seda ei asenda arvuti. See on ikka sinu emotsioon. [---] Igav on noh. Igav on see arvuti[-kiri].

5.2.6. Vastuolud kahe rolli vahel

Intervjuust Rimmeliga tuli esile, et on keeruline leida tasakaalu folkloristi ja kunstniku rolli vahel. Paratamatult ei saa kaht huviala pidevalt omavahel siduda ning ühele valdkonnale keskendumine jätab unarusse teise. Tekivad kahtlused, kas korraga on võimalik olla tasemel folklorist ja hea kunstnik. Loomeisikule võib olla raske akadeemilise uurimuse ning erialase töö piiritletus ning üksluisus. Lahendust võiks pakkuda erialase töö ja õppe korraldus, kus kunstilise ja akadeemilise tegevuse sidumine oleks organiseeritud.

Rimmel: Siis sa hakkad mõtlema, et äkki mõni arvab, et- ma ei tea, mida isegi... et sa ei ole siis oma selles teises rollis jälle usutav, kui sa hakkad mingit teist asja tegema. Aga ideaalis võiksidki olla sellised välitööd, et kus peakski joonistama. Minu meelest.

6. Joonistused korrespondentide kaastöodes – allikmaterjal ja folkloristliku joonistuse liik

Eelnevalt (ptk 1.2) mainisin eesti folkloristikale omast arhiivikeskset lähenemist, mis suunas uurimustes keskendumata arhiivitekstidele. Välitööde tähtsus oli väiksem ja põhirõhk oli arhiveerimiskõlbliku materjali kogumisel (vt Kalmre 2019: 9–10). 1990. aastatest alates on hakatud otsima mitmekülgsemaid lähenemisviise. Uueks suundumuseks on rahvusvahelises antropoloogias väljakujunenud metodoloogia rakendamine, pöörates tähelepanu uurija kogemuse ja erinevate tajumoodulite (sh visuaalsus) uurimisele (Kalmre 2019: 9–10).

Eestis on sihipärane folkloorikogumine algusest peale toimunud korrespondentide abiga ning visuaalsete meetodite tähtsustamine folkloristikas aga ei pea tähendama folkloristlikest arhiivimaterjalidest kaugenemist. Soome kunstnik ja uurija Kari Korolainen (2020) on analüüsinud pildi ja teksti koosesinemist SKSi väljaande *Kansantieto* kaudu korraldatud rahvapärimuse kogumisaktsiooni vastustes. Materjal pärineb aastatest 1936–1939 ning on talletatud SKS KRAsse. Korrespondentide kaastöödele lisatud joonistuste kaudu on autor uurinud kultuurilisi kategooriaid *mobiilsus* ja *piirid*. Paistab, et kaastöodes pildi ja teksti koosesinemise uurimine on uutmoodi lähenemine sekundaarsete allikatega töötamisele. Arhiivimaterjalides võib joonistus omandada kirjeldava rolli, mille kaudu on võimalik abstraktsete teemade konkretiseerimine ja kaastöö põhiidee rõhutamine (Korolainen 2020: 129).

Mitmes mõttes on arhiivi kaastööde näol tegemist valdkonnaga, mis on folkloristikale ainuomane ja mis võiksid seega pakkuda täiendust antropoloogiaalastele käsitlustele kultuuriuurimise ja joonistamispraktika seostest. Annan alljärgnevalt teemast põgusa ülevaate, ent ruumi oleks edasistele uurimustele.

6.1. ERA ja KRA korrespondentide joonistuste analüüsivõimalusi

Folklooriarhiivide kaastööde joonistused on valdkond, mille olemasolu ma uurimistööd alustades teadvustada ei osanud. Intervjuust Mall Hiemäega kerkis esile ERA korrespondentide tegevuse tähtsus ning arusaamine kaastöösid illustreeriva pildimaterjali mitmekesisusest (vt ptk 4.2).

Tekkis huvi tutvuda ERA kaastööde kunstilise poolega. Hiemäe koostatud väljaanne *Virumaa vanad vaimujutud* (2015), kus on illustratsioonidena kasutatud ERA 1938/39. aasta

kohamuistendite kogumisvõistlusele laekunud joonistusi, suunas läbi töötama vastavaid kaastöösid⁴⁰. Kohamuistendite kogumisvõistlus oli suunatud kooliõpilastele. Pildilise materjali rohkus võib olla põhjustatud kirjasaatjate vanusest või kogumisvõistlust vahendanud täiskasvanud kooliõpetajate juhustest (vt Kindel 2002: 105). Siiski on ERA kaastöösse joonistanud ka täiskasvanud korrespondendid, nt Mall Hiemäe⁴¹, Jaan Orusaar⁴² ja Jaan Tolmusk⁴³.

Soomes samadel aastatel läbiviidud rahvapärimuse kogumine, mida analüüsis Korolainen (2020), ei pöördunud vaid kooliõpilaste poole ning kutsus üles koguma „vana rahvapärandit“ üldiselt (Korolainen 2020: 117). Siiski esineb kahe aktsiooni töödes esineb visuaalset materjali, mis on sisult ja vormilt võrreldav.

Korolainen (2020) ongi analüüsinud joonistuste vormistust ja sisulist poolt. Vormistuse osas on erilise tähelepanu all, kuidas suhestuvad pildid tekstiga. Autor on uurinud ka joonistusstiili, kasutatud joonistusvahendeid ja vaatenurki, mille alt objekte on kujutatud. Sisulise poole pealt on analüüsitud, mida joonistused kujutavad, kuidas peegeldavad pildid teksti sisu või põhiideed. Samuti arutleb autor motiivide üle, mis ajendasid korrespondente joonistusi lisama ning miks just sel moel.

Kansantieto kogumisaktsiooni vastustes leiduvad joonistused kujutavad erinevaid teemavaldkondi (vt Korolainen 2020: 118–121). Mitmed järgnevalt nimetatud teemad kattuvad nendega, mida eesti folkloristid on kujutanud oma välitööpäevikutes (vt ptk 4.1). *Kansantieto* kogumisaktsiooni vastuses on enamasti joonistades kujutatud tegevusi või juhtumisi (*activities and incidents* – lk 118). Palju on etnograafilisi joonistusi materiaalistest objektidest, esemetest (*things or stuff* – lk 119). Leidub ka eri sorti tehnilisi joonistusi (*technical drawings* – lk 120), sh diagrammid, asukohta ja proportsioone selgitavad joonised, kaardid. Mõned joonistused on seotud pärimusega, kus joonistamine on osa folkloorist endast, nt paberimängud (lk 121)⁴⁴. Paiguti on tekstile lisatud sümboleid vm graafilisi kujutisi, nt maagiat sümboliseerivad tähekujutised (lk 121).

⁴⁰ ERA II 215–219

⁴¹ vt RKM II 61

⁴² vt ERA II 117, 11/389

⁴³ vt RKM I 2, 35/42

⁴⁴ Pidasin käesoleval uurimistööl põhineva ettekande noorte kultuuriuurijate konverentsil *Noorte hääled* (20.–21. aprill 2021). Peale ettekannet tõstatas folklorist Piret Voolaid aruteluküsimuse, kas visuaalset folkloori (mh piltmõistatused) võiks käsitleda folklooristliku joonistusena. Oma uurimistöös keskendun folklooristikaalasele tegevusele, mitte folkloori edasikandumise printsiipidele. Minu läbiviidud analüüsist jäi pildilise folkloori paigutumine välja ning fenomeni mitmekülgust arvestades on keeruline ühest vastust pakkuda.

ERA kohamuistendite kogumisvõistluse kaastöodes on sarnaselt Soomes kogutud materjalidele joonistusi, mis kujutavad rahvajuttude sündmustikku ja tegelasi⁴⁵, majasid⁴⁶, loodusobjekte⁴⁷, skemaatilisi joonistusi hoovialadest ja hoonetest⁴⁸ ning käsitsi joonistatud kaarte pärimuslike objektide asukohtadest⁴⁹. Tööriistu ja tarbeesemeid on kujutatud vähe, mis on tõenäoliselt tingitud ERA kogumisvõistluse teemast.

ERA materjalides on tähelepanuväärne kohamuistendite üleloomulikku sisu illustreerivate piltide hulk. Arvestades Hiemäe ja Remmeli kogemusi ning folkloristide välitööpäevikute läbitöötamise tulemusi, võis jõuda järeldusele, et folkloristid joonistavad uurimistöö raames mütoloogilist ainet harva. Kohamuistendite kogumisvõistlusele saadetud tööd paistavad silma fantaasiaküllase pildimaterjaliga. Kujutatud on vaimolendeid, kratte, painajaid.

Korolaineni (2020) läbitöötatud materjalides on joonistused tehniliselt lihtsakoelised, visandlikud ja ühevärvilised. Joonistuste vormistus on tihedalt seotud juuresoleva teksti sisuga. Rahvajuttude sisu kujutavad stseenid on sageli joonistatud külgsuunas. Need joonistused pole viimase piirini stiliseeritud, vaid sisaldavad illustratiivseid detaile (nt ajastukohased rõivad muistenditekstist pärit tegelaskuju seljas), mis pole teksti sisu selgitamiseks hädavajalikud. Tehniliste selgituste täpsustamiseks tehtud joonistused (plaanid, skeemid) on skemaatilisemad ja sageli pealtvaates. Esemid (tööriistad, tarbeesemed) on kujutatud ilma illustratiivse või kontekstuaalse taustata, traditsioonilistele etnograafilise joonistustele sarnaselt võimalikult realistlikult.

Nagu sisuliselt, sarnanevad ERA kohamuistendite kogumisvõistluse kaastööd ka vormistuslikult SKS KRA materjalidega. Tehniliselt on õpilaste joonistused ERAs siiski mitmekesisemad: mustvalgetele visanditele lisaks leidub viimistletud värvilisi joonistusi ja akvarelle⁵⁰. Pildid ei seostu alati teksti sisuga, vaid esineb ka kaunistava otstarbega lillemustreid ning ornamentikat.⁵¹ Mõned kohamuistendeid saatnud õpilased olid loonud oma kaastööst visuaalse terviku, nt täiendades iga loo pealkirja väikese vinjetiga⁵² või kleepides illustratsioonid värvilisele paberile⁵³. Funktsiooni poolest on joonistused arhiivitekstides Korolaineni (2020) järgi tekstide kaunistus või illustratsioon aga ka folkloorikirjeldamise viis. Pilt võib sisaldada informatsiooni, mis tekstist välja

⁴⁵ vt vaim Simuna surnuaia müüri ERA II 218, 636 (11)

⁴⁶ vt Edise lossi varemed ERA II 215, 157

⁴⁷ vt kivilinenud katk ERA II 218, 631 (6)

⁴⁸ vt Sonda küla kaart ERA II 216, 35)

⁴⁹ vt Plaan, kus elas pisuhänd ERA II 216, 38/9

⁵⁰ vt Robert Kello kaastöö ERA II 217, 19/113; Nadja Maasiku kaastöö ERA II 218, 623/38

⁵¹ vt lillemuster ERA II 218, 589

⁵² vt Irene Koitsalu kaastöö ERA II 215, 271/5

⁵³ vt ERA II 217, 19/113

ei tule. Sama eesmärki tundusid täitvat ka ERA kohamuistendite kogumisvõistluse joonistused. Joonistused on siiski tekstiga tihedalt seotud ning selgitavad pealkirjad on lisatud enamikule kohamuistendite illustratsioonidest⁵⁴.

6.2. Korrespondentide joonistused kui folkloristlik joonistus. „Folkloristliku joonistuse“ mõiste avarus

ERA kohamuistendite kogumisvõistlusele saadetud kaastööde läbitöötamine kinnitas, et joonistus folkloristikas ei piirdu pelgalt folkloristi visuaalse käelise eneseväljendusega, vaid laieneb korrespondentide loomingule. Joonistamissituatsioon folkloristikas ei teki vaid välitööl või akadeemilise uurimuse protsessis, vaid ka arhiivi rahvaluulealaste kaastööde saatmise käigus.

Korolainen (2020) on kirjeldanud folkloristlikku joonistust (*folkloristic drawing*) kui korrespondentide saadetud käsikirjaliste folklooritekstidega kombineeritud visandlikku kujutist, mis täiendab, rõhutab või illustreerib käsikirja sisu. Korrespondentide kaastöodes esinevad joonistused on enamasti väikesed ning tehtud ühevärvilise tindi või pliatsiga. (Korolainen 2020: 118)

Korrespondentide kaastööde joonistusi nende vormistuslikus ja sisulises mitmekesisuses saab käsitleda üht tüüpi folkloristliku joonistusena. Folkloristliku joonistuse määratlemisel saaks lähtuda ka teistest joonistussituatsioonidest (välitööl, intervjuerides, väljaandeid koostades...), joonistaja rollidest (folklorist, kunstnik...) või joonistuse sisust (aineline kultuur, nähtamatu kultuur, rahvamängud ja -tantsud...). Arvestades käesolevas töös esilekerkinud joonistuse võimaluste, tehnikate ja rakenduse mitmekesisust folkloristikas, võib öelda, et folkloristlik joonistus on igasugune folkloorist lähtuv joonistus, mille on teinud folkloorimaterjalidega tegelev inimene.

Folkloristlikule joonistusele on omane ajaloolise traditsiooni ning akadeemiliste ettekirjutiste puudumine, mis joonistuse sisu või teostamist suunaks. Folkloristliku joonistuse definitsiooni väljatöötamine lähtuvalt ühest eelnimetatud omadusest (joonistusolukord, joonistaja roll, joonistuse sisu...) piiraks joonistuse praeguseks väljakujunenud tehnilist paindlikkust ja võimaluste rohkest (vt ptk 5.1.7) ning joonistaja loomevabadust (vt ptk 5.1.8). Peatükis 5 olen

⁵⁴ Vrd pealkiri „Vaim läheb meest kiusama“ ERA II, 218, 658 (12)

välja toonud, kuidas eelnevalt mainitud omadused võivad osutada pärimusliku ainese talletamise, mõtestamise või uurija isikliku kogemuse jaoks asendamatuks väärtuseks.

Folkloristliku joonistuse mõiste piiritlemine on tõhus ainult lähtuvalt konkreetse uurimistöo fookusest või allikmaterjalidest (vrd Korolainen 2020). Folkloristika õppe- ja uurimistöös võiks püüelda laiemalt joonistamise ja joonistuse kasutus- ning uurimisvõimaluste teadvustamise suunas.

Kokkuvõte

Ajalooliselt on etnoloogias ja antropoloogias joonistamist tähtsustatud peamiselt visuaalse jäädvustusmeetodina ehk etnograafilise joonistusena. Tänapäeval on arusaamine kultuuriuurimise meetoditest avardunud. Tänu sellele katsetatakse ja analüüsitakse ka joonistamise eri tehnikaid ning kasutusvõimalusi. Kultuuriuurimise visuaalsed meetodid on enne ja nüüd leidnud rakendust ka folkloristikas, hoolimata teema tagasihoidlikust kajastamisest valdkonnasiseselt.

Käesoleva uurimuse käigus analüüsisin välitöökäsiraamatuid, folkloristide kogemusi ja arhiivimaterjale, et kirjeldada joonistamise ja joonistuse tähendust eesti folkloristika ning uurija kogemuse jaoks. Väljajoonistuvate omaduste alusel arutlesin, kas ja kuidas määratleda folkloristlikku joonistust.

Uurimuse raames tehtud intervjuud avasid folkloristide motiive ja kogemusi seoses joonistamise ning erialase tööga. Välitööpäevikud toetasid intervjuumaterjalidega tegelemist, näitlikustades, kuidas folkloristid on sidunud joonistamist välitöö protsessi. Korrespondentide joonistusi ERA kaastöodes sai kõrvutada Soomes analoogseid materjale analüüsinud Kari Korolaineni uurimistööga (2020), kes on oma uurimismaterjali nimetanud „folkloristlikeks joonistusteks“. Töö käigus esilekerkinud joonistuse tunnuseid ja omadusi kõrvutasin teemakohase teaduskirjandusega.

Välitöökäsiraamatute (Laugaste, Kolk 1983; Metsvahi 2017) lugemise käigus selgus, et akadeemiline vaade on teadvustanud joonistamist kui dokumenteerimisviisi, ja seda eelkõige perioodil, mil fotograafia polnud kõigile kättesaadav meetod.

Intervjueeritud folkloristide kogemuste põhjal on joonistamine uurija töövõtte või eneseväljendus, levinud täiendus korrespondentide kaastöödele, väljaannete sisu illustratsioon; Kari Korolaineni (2020) uurimuses ka uurimisobjekt. Joonistus võib jõuda välitööpartneri kätte, arhiivi, väljaandesse, näitusele või jääda avalikkuse eest varju. Joonistamist ja folkloristikat on sidunud uurijad ja korrespondendid, kelle jaoks kunstiline eneseväljendus on loomulik osa elust. Joonistamine võib uurimust toetada, aga ka pakkuda teadustööst vaheldust. Joonistava folkloristi jaoks ei pruugi erialane ja loominguiline tegevus käia käsikäes, vaid need võivad kuuluda eri eluvaldkondadesse.

Etnograafilist joonistust on defineeritud kui ainelise kultuuri visuaalset dokumentatsiooni. Ka folkloristikas on jäädvustatud kultuuri materiaalseid aspekte, ent joonistuse lähtepunktiks võib olla ka objekti lugu. Lisaks on joonistatud lugude jutustajaid (intervjueeritavaid), uurija enda elamusi

ja folklooritekstide sisu. Erinevalt etnograafilisest joonistusest puudub folkloristlikul joonistusel ajalooline traditsioon ning see teeb folkloristika kontekstis joonistuse ühese määratlemise keeruliseks. Kari Korolainen (2020) on folkloristliku joonistuse määratlemisel võtnud lähtepunktiks arhiivitekstidele lisatud käsitsi tehtud kujutised, ent lähtuda võiks ka teistest joonistussituatsioonidest, joonistaja rollidest või joonistuse sisust.

„Folkloristliku joonistuse“ piiritletud definitsiooni loomine ei pruugigi aga vajalik olla. Tänu väljakujunenud traditsiooni ja kohustuse puudumisele omandab joonistus folkloristikas hindamatu väärtuse. Joonistamine pakub väljendusvabadust, ümberlülitumisvõimalust, rikastades uurija kogemust, aga seeläbi ka uurimisprotsessi, kus uurijal on üks võtmerollidest. Folkloristlikkusse joonistusse võib suhtuda kui igasugusesse folklooriainesega tegelemise käigus käsitsi loodud graafilisse kujutisesse. Nähtuse täpsem piiritlemine võiks lähtuda juba konkreetse uurimistöö eesmärgist.

Minu uurimistöö kinnitas, et joonistamine on oluline täiendamaks folkloristi subjektiivset kogemust, et see täiendab ja mitmekesistab uurimisainese talletamist, kirjeldamist ning esitlemist folkloristikas. Joonistamist võiks teadvustada ka folkloristid, kel käsi loomupäraselt pliiatsi järele ei tõuse, kuna see pakub tehnilises mõttes alternatiivi ning avardab uurija nägemust uurimisainesest. Akadeemiline vaade võiks teadvustada joonistamist kui meetodit, integreerida seda folkloristide õppe- ja uurimistöösse. Jäädvustusviiside ja materjali läbitöötamise viiside mitmekesisus rikastab uurimistööd. On väljakutse leida joonistusele koht digitaliseeritud maailmas, kus välitööpäevikute ja kaastööde vormistamine käib arvuti kaudu.

Käesolev uurimistöö ei olnud kindlasti ammendav nii allikmaterjalide kui ka nende läbitöötamise osas. Niisiis oleks põhjust uurida süvendatult nii folkloristide kui ka ERA korrespondentide visuaalset eneseväljendust, analüüsida ERA fondidesse talletatud joonistusi lähtudes tehnilisest teostusest, joonistaja motivatsioonist või katsetada joonistuste kaudu mõne kultuurilise kategooria, nähtuse või märksõna uurimist (vt märksõnad *mobiilsus* ja *piirid*: Korolainen 2020). Vajalik oleks ERA fondides leiduvatest joonistustest süsteemse ülevaate loomine.

Allikad

EFA = Eesti folklooriarhiivi rahvaluulekogu, Eesti Rahvaluule Arhiivi kogu

EKM EKLA = Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti kultuurilooline arhiiv

ERA = Eesti Rahvaluule Arhiivi käsikirjaline kogu

ERA, Foto = Eesti Rahvaluule Arhiivi fotokogu

KKI = Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluule sektori rahvaluulekogu

RKM = Riikliku Kirjandusmuuseumi (hiljem ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Riikliku Kirjandusmuuseumi) rahvaluulekogu

Kirjandus

Afonso, Ana Isabel, Manuel João Ramos 2004. New Graphics for Old Stories: Representations of Local Memories Through Drawings. – *Working Images: Visual Research and Representation in Anthropology*. Ed. Sarah Pink, Laszlo Kurti, Ana Isabel Afonso. London: Routledge, 72–89.

Azevedo, Aina, Manuel João Ramos 2016. Drawing Close – On Visual Engagements in Fieldwork, Drawing Workshops and the Anthropological Imagination. – *Visual Ethnography*, Vol. 5, No. 1, 135–160.

Banks, Marcus, Jay Ruby 2011. Introduction: Made to Be Seen. Historical Perspectives on Visual Anthropology – *Made to Be Seen. Perspectives on Visual Anthropology*. Ed. Marcus Banks, Jay Ruby. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1–18.

Banks, Marcus, Howard Morphy 1999. Introduction: Rethinking Visual Anthropology. – *Rethinking Visual Anthropology*. Ed. Howard Morphy, Marcus Banks. New Haven and London: Yale University Press, 1–35.

Causey, Andrew 2017. *Draw To See. Drawing as an Ethnographic Method*. Toronto: University of Toronto Press.

Farnell, Brenda 2011. Theorizing „the Body“ in visual Culture. – *Made to Be Seen. Perspectives on Visual Anthropology*. Ed. Marcus Banks, Jay Ruby. Chicago and London: The University of Chicago Press, 136–159.

Grimshaw, Anna 2003. Reconfiguring the Ground: Art and the Visualization of Anthropology – Anthropologies of Art. *Clark Studies in the Visual Arts*. Ed. Mariet Westermann. Sterling and Francine Clark Art University. Williamstown, Massachusetts: Yale University Press, 195–220.

Higgin, Marc 2016. What Do We Do When We Draw? – *TRACEY. Drawing and Visualisation Research*, Vol. 11, No. 1, 1–13. <https://ojs.lboro.ac.uk/TRACEY/article/view/2422>. Vaadatud 26.05.2021.

Hiimäe, Mall 2015. *Virumaa vanad vaimujutud*. Tartu–Rakvere: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.

Ingold, Tim 2011. Drawing Together. Doing, Observing, Describing. – *Being Alive. Essays on Movement, Knowledge and Description*. London and New York: Routledge, 220–228.

Ingold, Tim 2013. *Making. Anthropology, Archeology, Art and Architecture*. London and New York: Routledge.

Kalmre, Eda 2019. Pildi sisse minek. Talletades ja uurides aega, ühiskonda, inimesi ja ennast... – Pildi sisse minek. Artikleid välitööde alalt. *Tänapäeva folkloorist*, 11. Toim. Eda Kalmre. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 9–14.

Kindel, Melika 2002. ERA 1938/39. aasta kohamuistendite võistluskogumine. – *Kogumisest uurimiseni. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks*. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused. Toim. Mall Hiemäe. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 99–111.

Kolk, Udo, Eduard Laugaste 1984. *Rahvaluule välipraktika*. Kolmas, täiendatud trükk. Tartu: Tartu Riikliku Ülikooli trükikoda.

Korb, Anu 2005. Venemaal rahvuskaslati küsitlemas: folkloristliku välitöö metoodilisi aspekte. *Studia ethnologica et folkloristica Tartuensia*, vol. 9. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Korolainen, Kari 2020. Graphic Aspects of Mobility: Folkloristic-Ethnological Drawings as a Starting Point for Discussing Mobility and Borders. – *On the Move: Migration and Diasporas. Folklore*, 78, 115–136; <http://www.folklore.ee/folklore/vol79/korolainen.pdf>. Vaadatud 17.03.2021.

Metsvahi, Merili 2017. Alustuseks: sissevaade õpikusse ja folkloristi uued väljakutsed. – *Folkloristlikud välitööd*. Koost. Merili Metsvahi. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 7–11.

Middleton, Alexandra 2020. Sketching toward Alternate Openings in the Field. – *Visual and New Media Review, Fieldsights*; February 13; <https://culanth.org/fieldsights/sketching-toward-alternate-openings-in-the-field?fbclid=IwAR3q11ITbr2tpElzwXFRleMDNi-wVInP8Mo8Zz1ZiraliFXLmurYBkxgfPQ>. Vaadatud 22.03.2021.

Pink, Sarah, 2004. Introduction. Situating Visual Research. – *Working Images: Visual Research and Representation in Anthropology*. Ed. Sarah Pink, Laszlo Kurti, Ana Isabel Afonso. London: Routledge, 1–10.

Pink, Sarah 2006. *The Future of Visual Anthropology. Engaging the Senses.* London and New York: Routledge.

Põldmäe, Rudolf 1932. Tähelepanekuid tänapäevaselt rahvaluule kogumismatkal. – Vanavara vallast. *Õpetatud Eesti Seltsi kirjad I.* Tartu: Õpetatud Eesti Selts, 186.

Rommel, Mari-Ann 1997. Rahva ja luule vahel. Kogumispäevikuid aastast 1878–1996. *Paar Sammukest XIV: Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat 1997.* Koost. Mari-Ann Rommel, toim. Kadri Tamm, Astrid Tuisk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Schneider, Arnd 2011. Unfinished Dialogues. Notes Toward an Alternative History of Art and Anthropology. – *Made to Be Seen. Perspectives on Visual Anthropology.* Ed. Marcus Banks, Jay Ruby. Chicago and London: The University of Chicago Press, 108–135.

Seljamaa, Elo-Hanna 2017. Välja dokumenteerimine: märkmed ja välitööpäevik. – *Folkloristlikud välitööd.* Koost. Merili Metsvahi. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 130–152.

Seljamaa, Elo-Hanna 2020. Etnograafilised välitööd kunsti peeglis. – *Mäetagused*, 7, 61–88; <http://www.folklore.ee/tagused/nr77/seljamaa.pdf>. Vaadatud 17.03.2021.

Tael, Tiina 2021. ERMi arhiiv esitleb: etnograafiliste jooniste kogu ja kunstnik Lembit Lepp. *Eesti Rahva Muuseumi ajaveeb*, 14. jaanuar; <https://blog.erm.ee/?p=14276>. Vaadatud 24.03.2021.

Taussig, Michael 2011. *I Swear I Saw This. Drawing in Fieldwork Notebooks, Namely My Own.* Chicago and London: The University of Chicago Press.

Viidalepp, Richard 1938. Mida ja kuidas pildistada. *Rahvapärimuse selgitaja*, 4. Tartu: Eesti Rahvaluule Arhiiv, 127–131.

Viires, Kadri 2005. Joonistatud dokumendid. – *Mäetagused*, 29, 91–110; <http://www.folklore.ee/tagused/nr29/viires.pdf>. Vaadatud 17.03.2021.

Västriik, Ergo-Hart 2017. Folkloori jäädvustusviiside muutumine. – *Folkloristlikud välitööd.* Koost. Merili Metsvahi. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 130–152.

Wettstein, Marion 2018. Ethnographic Drawing. <http://www.marionwettstein.ch/ethnographic-drawing/>. Vaadatud 29.03.2021.

Summary

About Drawing in Folkloristics and Folkloristic Drawing

This thesis is discussing the role and usage of drawings as well as the practice of drawing in folkloristic research in Estonia.

The interest towards combining art practices into cultural research has increased in the past decades. Our world has become more visual-oriented and visual methods are seen as an effective way for reflecting, analysing and documenting contemporary culture.

Starting from early ethnographic records, the practice of drawing has had documentary value, capturing material culture, folk traditions, games and the appearance of peasants and exotic tribes. Documentary drawing has been defined as *ethnographic drawing* which has its conventions both in international and in Estonian ethnology.

Lately the role of art in cultural research has been rediscovered and redefined. Nowadays drawing is seen as participatory or self-reflective practice, useful both in fieldwork and in analysing or presenting the research materials. There are numerous researches, articles and monographs discussing the possibilities that drawing has for anthropology (see Afonso, Ramos 2004; Taussig 2011; Ingold 2011, 2013; Causey 2017).

In the field of folkloristics, the topic of drawing and art practice has not received much attention, especially in the context of Estonian academia. Hence my thesis focuses on Estonian folkloristics and folklorists to study the role, usage and importance of drawing.

The aim of this thesis is to

- describe the importance of drawing both for Estonian folkloristics and the subjective experience of a folklorist;
- analyse the qualities of a drawing in the context of Estonian folkloristics and discuss whether there could be a term for folkloristic drawing compared to the term *ethnographic drawing*. An article by Kari Korolainen (2020) about folkloristic drawings is used in the discussion.

In the thesis, drawing is studied through the following materials:

- two guidebooks of folklorist fieldwork methodology, published in Estonia in 1983 (by Udo Kolk and Eduard Laugaste) and 2017 (edited by Merili Metsvahi) to study the academic view and acknowledgement of the drawing practice;
- semi-structured interviews with two Estonian folklorists Mari-Ann Remmel (1966) and Mall Hiimäe (1937) to get an insight to subjective experiences of professional folklorists;
- materials in Estonian Folklore Archive (ERA). Fieldwork diaries from 20th century Estonian folklorists and the submissions to the contest of local legends organized in 1938/39 by ERA, were selected to analyse the hand-drawn visuals in them.

Based on the fieldwork guidebooks, the academic discourse of Estonian folkloristics has acknowledged drawing as a documentary method in times when photography was not widely accessible (Laugaste, Kolk 1983). The new guidebook (Metsvahi 2017) has wider and more contemporary views on folkloristic fieldwork. It does not cover drawing as a possible method to document, analyse or present research, on the other hand it encourages folklorists to choose, discover and combine different research methods as it is most suitable for the situation and the researcher.

Drawing in folkloristics is put into practice by folklorists, correspondents or students to whom artistic self-expression is a natural part of life. In the experiences of the interviewees Remmel and Hiimäe, drawing had different functions: fieldwork method, artistic self-expression, creating illustrations to folkloristic publications as well as to the submissions to the folklore archive. A drawing can work as well as an object of research (see Korolainen 2020). It can, at the same time, contribute to academic research and offer the possibility of shifting perspective from academic to artistic, objective to subjective, from the position of collector to creator. Since drawing is fairly unnoticed practice in folkloristics, there is freedom to integrate drawing in different stages of research without following academic conventions or instructions.

A folkloristic drawing can be any kind of hand-made graphic visual made by a person who works with folklore materials. More precise definition might be unnecessary since the creative freedom of art seems to offer important qualities for research. However, it is important to acknowledge the possibilities and qualities of drawing and encourage researchers to practice and combine drawing with other methods in academical work.

Current research does not offer thorough analysis of the topic, but rather guides to explore the possibilities of working with drawing both as folkloristic method and object of folkloristic research.

Lisa 1

Esialgne küsitluskava

Milline on sinu suhe joonistamisega? Varasemad kogemused, lapsepõlv, kunstiope.

Mis eesmärkidel ja olukordades oled uurimistöö käigus joonistanud (sh skeemid, kaardid, maalimine)? Miks hakkasid välitöödel joonistama?

Kus ja millistes situatsioonides oled välitöödel joonistanud? Üksinda või koos teistega, kohapeal või tagantjärele ööbimiskohas/kodus? Mil määral on joonistamine isiklik tegevus vs teostatav teiste juuresolekul? Joonistamise seos vaitööpäeviku kirjutamisega.

Joonistamise väärtused (praktiline (nt maakaart), esteetiline (nt ilus maastik), tunnetuslik (nt enda meeleolude väljaelamine)).

Mida meeldib joonistada ja mida pigem ei joonista? Mis tehnikaid kasutad? Kas välitöö situatsioon määrab meediumi valiku?

Mis mooduseid oled veel kasutanud visuaalseks jäädvustamiseks (foto, video)?

Foto on kindlasti populaarseim jäädvustusvahend. Kuidas erineb pildistamine joonistamisest? Mida võimaldab üks, mida teine? Milline teadmine tekib läbi joonistamise protsessi või joonistuse?

Olukorrad, kus joonistamisest on välitöödel konkreetselt kasu olnud. Mis tähenduse omandab joonistus välitöödelt naastes?

Milist tähelepanu on joonistamine või joonistus pälvinud välitöödel? Uuritavate tagasiside joonistustele.

Mis saab joonistustest edasi? Kas joonistused on jõudnud märkmikulehtedelt kaugemale (näitused, väljaanded, kingitus uuritavale)?

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Hildegard Reimann

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

Joonistamisest folkloristikas ja folkloristlikust joonistusest,

mille juhendaja on Elo-Hanna Seljamaa,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Hildegard Reimann
27.05.2021